

Universitetet
i Stavanger

**HANDELSHØGSKOLEN VED UIS
MASTEROPPGAVE**

STUDIEPROGRAM:

MRRMAS – Master i regnskap og revisjon

ER OPPGAVEN KONFIDENSIELL?

(**NB!** Bruk rødt skjema ved konfidensiell oppgave)

TITTEL: Revisors uavhengighet – en undersøkelse av revisjons- og rådgivningshonorar hos 50 norske selskaper

ENGELSK TITTEL: Auditor independence – a survey of audit fees and non-audit service fees among 50 Norwegian companies

FORFATTER(E)

VEILEDER:

Kandidatnummer:

6000

.....

.....

Navn:

Hilde Valheim

.....

.....

Kathrine Hagalid Wold

SAMMENDRAG

Denne masteroppgaven undersøker 50 norske selskaper for å analysere forholdet mellom revisjons- og rådgivningshonorar. Forholdet vil kunne si noe om hvorvidt revisor er uavhengig av sin klient på bakgrunn av disse honorarene. Halvparten av selskapene er av allmenn interesse og listet på Oslo Børs, mens den andre halvparten er selskaper kategorisert som små og mellomstore bedrifter. Et forholdstall mellom revisjonshonorar og rådgivningshonorar er benyttet som et mål på revisors uavhengighet. Analysen studerer også om det er forskjeller mellom børsnoterte selskaper og andre selskaper, om det foreligger forskjeller i forholdet av revisjon og rådgivningstjenester mellom revisjonsselskapene og om det foreligger forholdsmessige forskjeller mellom revisjonsselskapene. Resultatene av studien tyder på at revisor i stor grad overholder sin uavhengighet.

FORORD

Masteroppgaven er utarbeidet i forbindelse med avslutningen av masterstudiet Regnskap og Revisjon ved Handelshøyskolen ved Universitetet i Stavanger. Temaet for oppgaven er revisors uavhengighet, og formålet er å undersøke om revisor er uavhengig på bakgrunn av forholdet mellom revisjons- og rådgivningshonoraret.

Arbeidet med oppgaven har til tider vært krevende, men samtidig lærerik og engasjerende. Jeg har tilegnet meg større innsikt og forståelse for hvor viktig revisors uavhengighet er.

Jeg ønsker å takke min veileder Kathrine Hagalid Wold for konstruktive innspill og tilbakemeldinger. Vil også få takke familie og venner som har bidratt med korrekturlesning og god støtte underveis.

Hilde Valheim

Stavanger, januar 2019

Innholdsfortegnelse

SAMMENDRAG	2
FORORD	3
LISTE OVER FIGURER	6
LISTE OVER TABELLER	6
OVERSIKT OVER FORKORTELSER	7
1 Innledning	8
1.1 Problemstilling	10
1.2 Avgrensning av oppgaven	11
2 Bakgrunn	12
2.1 Revisors rolle	12
2.2 Revisors uavhengighet	14
2.2.1 Lovverket	14
2.2.2 Den norske Revisorforenings regler om etikk	17
2.3 Revisors honorar	19
2.3.1 Lovverket	19
2.3.2 Generelt om godtgjørelser til revisor	21
2.4 Problemer med revisors uavhengighet og rådgivningstjenester	23
2.4.1 Finanstilsynet	23
2.4.2 Trusler mot revisors uavhengighet	24
2.4.3 Hvilke rådgivningstjenester kan revisor tilby?	25
2.4.4 Hvor mye rådgivning kan revisor bistå med?	27
2.4.5 Konsekvenser	27
2.5 Uavhengighet i ny revisorlov	29
2.6 Relevant litteratur	30
3 Metode	32
3.1 Forskningsdesign	32
3.1.1 Formålet med forskning	32
3.1.2 Kvantitativ og kvalitativ metode	33
3.2 Datainnsamling	35

3.2.1	Utvalget	36
3.3	Dataanalyse.....	38
3.3.1	Forholdstall.....	39
3.4	Forskningskvalitet	40
3.4.1	Reliabilitet	40
3.4.2	Validitet.....	41
3.5	Forutsetninger	42
4	Resultater	43
4.1	Gruppen Oslo Børs	43
4.1.1	Kommentarer til dataene	48
4.2	Gruppen Rogaland.....	50
4.3	Sammenligning.....	54
5	Diskusjon	56
5.1	Vurderinger lagt til grunn	56
5.2	Gruppen Oslo Børs	58
5.2.1	Forskjeller mellom revisjonsselskapene.....	60
5.3	Gruppen Rogaland.....	62
5.3.1	Forskjeller mellom revisjonsselskaper	64
5.4	Sammenligning.....	65
5.5	Bekymringer for revisors uavhengighet	67
5.6	Styrker og svakheter	70
6	Konklusjon.....	72
7	Litteraturliste.....	74
8	Vedlegg.....	78
8.1	Vedlegg 1 Største norske selskaper etter markedsverdi	78
8.2	Vedlegg 2 Segmenteringsliste fra Proff Forvalt	79
8.3	Vedlegg 3 Utvelgelsesliste «Rogaland»	83

LISTE OVER FIGURER

Figur 3.1	32
Figur 4.1	55

LISTE OVER TABELLER

Tabell 3.1	37
Tabell 3.2	42
Tabell 4.1	44
Tabell 4.2	45
Tabell 4.3	46
Tabell 4.4	51
Tabell 4.5	52
Tabell 4.6	53

OVERSIKT OVER FORKORTELSER

- AS - Aksjeselskap
- ASA - Allmennaksjeselskap
- DnR - Den norske Revisorforeningen
- EUR - Euro
- Mva - Merverdiavgift
- NOU - Norges offentlige utredninger
- NOK - Norske kroner
- SMB - Små og mellomstore bedrifter
- USD - Amerikanske dollar

1 Innledning

De siste tiårene har det vært en rekke regnskapsskandaler hvor revisors uavhengighet til sine klienter har blitt kritisert og problematisert av en rekke aktører. Enron-skandalen fra 2001 er den mest kjente revisjonsskandalen. Enron, en amerikansk børs-gigant, og et energiselskap som gikk konkurs etter å ha innrømmet å ha avgitt regnskap med vesentlig feilinformasjon (Kvaal, 2002). Store gjeldsposter og tap ble i en årrekke overført til selskaper som ikke ble tatt med i konsernregnskapet. Dette førte til at investorer og kreditorer led store tap som følge av konkursen. Investorene og kreditorene saksøkte Enrons revisor, Arthur Andersen, for milliarder. I tillegg ble Arthur Andersen tiltalt for forhindring av etterforskningen av forholdene etter at de i løpet av høsten 2001 makulerte store mengder dokumenter. Et eksempel fra Norge er saken om Finance Credit-gruppen. Et selskap som i korte trekk skulle stå for fakturabehandling for næringsdrivende. Forretningsideen var å kjøpe forfalte fordringer til en billig penge, for så å kreve inn fordringene igjen. De gikk konkurs høsten 2002 med påfølgende anklager om forfalskede bilag, manipulerte regnskap og transaksjoner uten substans. I denne saken ble ansvarlig revisor i Finance Credit-gruppen dømt til 30 dagers fengsel for brudd på revisorloven, og revisjonsselskapet KPMG, hvor ansvarlig revisor jobbet, ble ilagt en bot på 5 millioner norske kroner (Gulden, 2015).

I kjølvannet av skandalene som herjet i USA oppsto det en tvil om revisorenes objektivitet og uavhengighet som følge av at revisor leverte rådgivningstjenester. Dette førte til en strengere regulering for revisorer i USA og EU. Den strenge reguleringen har også hatt innvirkning på revisors rammeverk i Norge. I det norske lovverket ble det gjort endringer i 2003 og 2005 etter at Finanstilsynet utførte et tematilsyn hos de store revisjonsselskapene i 2002/2003. Etter dette tilsynet kritiserte de revisorer for å tilby rådgivningstjenester (Eilifsen & Knivsfå, 2013; Finanstilsynet, 2003; Hope & Langli, 2010). Selv med strengere regelverk forekommer det stadig nye skandaler. Et nyere eksempel er skandalen fra 2017 som rammer Gupta-familien i Sør Afrika. Familien er anklaget for korrupsjon og pengestrømmer på avveie. KPMG er nå i søkelyset på bakgrunn av at de har revidert og godkjent familieselskapenes regnskap i 15 år, uten å stille spørsmål (Lund, 2017).

Så, hvorfor er det interessant å undersøke forholdet mellom revisjons- og rådgivningshonorar, og da spesielt i Norge? Jo, det er for å se om revisors honorar gir grunnlag for å anta uavhengighet. For det første så er størsteparten av all forskning basert på data fra utenlandske selskaper (Bortolon, Neto & Santos, 2013; Craswell, Stokes & Laughton, 2002; DeFond, Raghunandan & Subramanyam, 2002; Ganesh & Allen, 2010). For det andre så er studier med data fra norske selskaper ofte basert på store børsnoterte selskaper (Andersen & Refsnes, 2006; Firth, 1997). For det tredje ligger alle forhold til rette for å avdekke eventuelle avhengigheter mellom revisor og den revisjonspliktige i Norge. Hope og Langli (2010) argumenterer for at risikoen for at revisor mister omdømme er lavere hos selskaper som ikke er børsnoterte. Denne studien tar for seg både små og mellomstore selskaper i tillegg til børsnoterte selskaper i Norge. Samtidig påstår de at det også er lavere risiko for å bli stilt for retten i Norge, og at eventuelle rettskostnader i følge med uavhengighetsbrudd er lave, sett i forhold til USA. Fjerde og siste argument går på at det i Norge er lovpålagt å utarbeide et årsregnskap for alle regnskapspliktige selskap, jf. regnskapsloven av 1998, § 3-1 første ledd. I tillegg skal godtgjørelser til revisor opplyses om, jf. regnskapsloven § 7-31a. Det er med andre ord tilgang på relevante data fra selskapene.

I løpet av 1970- og 1980-tallet begynte det å vokse et behov for å klare å revidere store, kompliserte og internasjonale selskap. Revisjonsselskapene begynte derfor så smått å tilby det vi i dag kaller for rådgivningstjenester (Johansen, 2015). Det har i lang tid vært diskusjoner om revisors rådgivning. I forarbeidene til revisorloven av 1999 debatteres det mye frem og tilbake i forhold til hva som bør tillates og forbys (NOU 1997:9, s. 97 flg.). Når revisor leverer rådgivningstjenester i tillegg til revisjon kan det fort oppstå trusler mot revisors uavhengighet. En trussel for revisors uavhengighet av å tilby rådgivningstjenester er at han kan bli økonomisk avhengig av klienten. En annen trussel kan være at revisor kommer i fare for å ta beslutninger i klientens selskap (DeFond et al., 2002). Frem til 2000-tallet, og starten på regnskapsskandalene, ble revisors praksis for rådgivningstjenester mer og mer liberal. I 2002/2003 utførte Finanstilsynet et rådgivningstilsyn hvor ble det klart at revisorer tilbydde rådgivningstjenester til sine klienter. Tilsynet avdekket at rådgivningstjenester ble ytet i stort omfang. Den gang var ikke rådgivningstjenestene regulert, og tilsynet var forløperen til lovendringen i 2005. Lovendringen strammet inn revisors mulighet for å tilby rådgivningstjenester (Finanstilsynet, 2003). Av den grunn er det interessant å undersøke hvor

vanlig det er at revisor leverer rådgivningstjenester og om rådgivningstjenestene er av det omfanget at det går på bekostning av revisors uavhengighet.

1.1 Problemstilling

Selv med innstrammet regelverk er man bekymret for at revisors uavhengighet ikke overholdes. Basert på de 50 utvalgte selskapene vil formålet med denne studien være å undersøke følgende problemstilling:

Hvordan er forholdet mellom revisjonshonorar og rådgivningshonorar?

Studien undersøker forholdet mellom revisjonshonorar og rådgivningshonorar hos ekstern revisor som tilbyr disse tjenestene. Det er slik at tidligere studier har funnet at revisjonsselskaper står overfor en lavere risiko for å få et dårlig omdømme på seg ved revisjon av mindre, private selskaper, enn selskaper av offentlig interesse (Bell, Bedard, Johnstone & Smith, 2002; Hope & Langli, 2010; Johnstone & Bedard, 2003). Med utgangspunkt i den oppgitte problemstillingen er det også interessant å se på følgende underproblemstilling:

Foreligger det forskjeller mellom små og mellomstore bedrifter og hos selskap av offentlig interesse?

Finanstilsynet avdekket vesentlige forskjeller mellom revisjonsselskapene etter deres tilsyn i 2003 (Finanstilsynet, 2003). Derfor er det også av interesse å undersøke om det fremdeles foreligger forskjeller mellom revisjonsselskapene. Underproblemstilling nummer to blir derfor:

Foreligger det forskjeller mellom revisjonsselskapene i studien?

1.2 Avgrensning av oppgaven

Revisors uavhengighet kan vurderes på bakgrunn av flere forhold. Denne oppgaven avgrenses til å kun fokusere på revisors uavhengighet ved revisjons- og rådgivningshonorar. Andre trusler enn rådgivningshonorar mot revisors uavhengighet er dermed valgt bort fra studien.

Selv om Norge begynner å internasjonalisere lovverket, har vi per dags dato lover og regler som kan være ulik fra enkelte internasjonale regler. Oppgaven avgrenses til å kun fokusere på norske lover og regler.

2 Bakgrunn

Formålet med dette kapittelet er å ta for seg studiens teoretiske ramme. Det innledes med en gjennomgang av revisors viktige oppgave for samfunnet. Deretter gjennomgås lover og regler som omhandler revisors uavhengighet, før det blir gjennomgått lover og regler som omhandler revisors honorar. Deretter problematiseres revisors adgang til å utføre rådgivningstjenester, før en kort oppsummering med fokus på uavhengighet og revisjonshonorar i den nye revisorloven som er ute på høring, blir presentert. Avslutningsvis vil det presenteres andre studier og deres funn innen samme tema.

2.1 Revisors rolle

Alle økonomiske virksomheter har regnskapsbrukere. For eksempel må regnskapsbrukere lese regnskapet for å vurdere virksomhetens økonomiske situasjon. Regnskapsbrukere kan være en investor som vurderer å investere i virksomheten, en finansinstitusjon som vurderer en lånesøknad eller skattemyndighetene som må innhente informasjon for å kunne beregne skatt. For at alle ulike aktører skal få informasjon om selskapets omsetning, driftsresultat med mer, har alle aksjeselskap og allmennaksjeselskap samt noen andre foretak plikt til å avgi en årlig årsrapport. En årsrapport inneholder et årsregnskap og en årsberetning. Årsregnskapet skal inneholde et resultatregnskap, en balanse, en kontantstrømoppstilling (med unntak for små foretak) og noteopplysninger, mens årsberetningen skal inneholde andre relevante opplysninger som ikke er nevnt i årsregnskapet. For at alle aktørene skal kunne stole på den informasjonen som selskapet leverer, må informasjonen kontrolleres. Det er her revisors rolle kommer inn. Med revisor i denne studien menes ekstern revisor. Det finnes andre revisorer som utfører intern revisjon, offentlig revisjon og bokettersyn. Disse tjener eiernes eller det offentliges interesser og utdypes ikke videre her. En ekstern revisor tjener allmennhetens interesse, og uavhengighet er et fundamentalt krav. Å være av allmennhetens interesse innebærer at hvem som helst skal kunne lese et selskaps årsrapport og revisjonsberetning og kunne ta beslutninger på riktig grunnlag. Regnskapsbrukerne skal kunne danne seg et riktig bilde av selskapets økonomiske stilling og resultat. For at de skal kunne gjøre det må de ha tillit til revisors uttalelser om regnskapet. Mer utfyllende om revisors rolle som allmennhetens tillitsperson drøftes nedenfor (Gulden, 2015).

Ved å revidere et selskap skal revisor granske informasjonen som selskapet oppgir i årsregnskapet og attestere ovenfor allmennheten at informasjonen med en betryggende sikkerhet er uten vesentlige feil. Med vesentlig feil menes at regnskapsbrukerne ikke hadde endret beslutning dersom de hadde hatt kjennskap til feilinformasjonen. Granskningen av årsregnskapet oppsummeres i en revisjonsberetning. Kort fortalt skal revisor øke tilliten til regnskapet for brukerne. Det gjør han ved å gi en uavhengig bekreftelse på at selskapets regnskap følger Norges lover og regler (Den norske Revisorforening, 2018; Gulden, 2015).

«Revisor er allmennhetens tillitsperson ved utøvelse av virksomhet [...]. Revisor skal utøve sin virksomhet med integritet, objektivitet og aktsomhet.» (Revisorloven, 1999, § 1-2)

Å være en allmennhetens tillitsperson er en viktig rolle for revisor, og det gjelder spesielt ved lovfestet revisjon. Dette er viktig da samfunnet og regnskapsbrukerne skal kunne ha tillit til revisors granskning, vurdering og bekreftelser. Det er særdeles viktig at det er tillit til riktigheten av årsrapporten blant selskaper av allmenn interesse. Siden selskaper av allmenn interesse er listet på børsen, er det helt sentralt for verdipapirmarkedet at det ikke vil være tvil om revisors uavhengighet og objektivitet i revisjonen blant disse selskapene (Elvestad, 2009). Revisors rolle kommer til uttrykk i revisjonsberetningen. Revisorloven av 1999, § 5-6 krever at *«revisor skal avgi en revisjonsberetning uten unødig opphold etter at årsregnskapet er fastsatt (...)»*. Revisjonsberetningen skal blant annet inneholde opplysninger om revisor oppfatter at årsregnskapet gir et rettviseende bilde, og revisjonsberetningen skal utføres i samsvar med lov, forskrift og god revisjonsskikk. Her skal revisor melde fra til omverdenen om vesentlig feilinformasjon eller andre vesentlige forhold som kan være av betydning for regnskapsbrukeren. For at revisor skal kunne få og opprettholde den tillit som kreves til en slik rolle, stilles det strenge krav til revisors kompetanse. Blant annet formelle krav ved revisors utdanning, herav karakterkrav, praksis og etterutdanning. Revisor må også handle innenfor gitte lover og regler. Kun statsautoriserte eller registrerte revisorer kan revidere revisjonspliktige selskaper i Norge. Klientene til revisor, selskapene som betaler honorarene, omtales som revisjonspliktige i studien. Uten lover og regler kunne revisor opptrådt mer fritt til å gjøre som han ville og det kunne da oppstått mistillit til revisors yrke (Den norske Revisorforening, 2018).

For at en revisor skal kunne være objektiv i sin virksomhet er det avgjørende at revisor og den revisjonspliktige er uavhengige av hverandre. Lovverket har ingen klar definisjon på uavhengighet, men med uavhengighet menes det at revisor handler uten påvirkning fra den revisjonspliktige. Den norske Revisorforeningen, heretter kalt DnR, skiller mellom to typer uavhengighet, nemlig virkelig og tilsynelatende uavhengig. Definisjonen av disse vil bli gjennomgått i neste delkapittel. Ved mistillit til revisors uavhengighet kan det oppstå mistillit til revisorprofesjonen. En revisor må derfor opptrå redelig i sitt yrke. Gjennom lovpålagt revisjon blir revisor godt kjent med kundens virksomhet, dens aktuelle bransje, samt lover og regler. Revisor får dermed mye kunnskap om virksomheten som kundene kan ønske å dra nytte av i form av rådgivningstjenester. Dersom honoraret fra disse tjenestene blir betydelige, kan revisor bli økonomisk avhengig av kunden. Revisor kan da komme i situasjoner hvor han velger å se bort fra god revisjonsskikk, for å beholde klienten. Utfyllende om rådgivningstjenester gjennomgås i kapittel 2.2.1.1. I de neste delkapitlene vil det bli gjennomgått lover og regler om revisors uavhengighet, samt forklare hva revisjonshonorarer kontra honorar fra rådgivnings- og andre tjenester er og reglene for dette (Den norske Revisorforening, 2018).

2.2 Revisors uavhengighet

Som nevnt tidligere innehar revisor en viktig rolle overfor samfunnet og profesjonen. Det er derfor laget lover og regler som revisor må overholde. Først blir det gjennomgang av lovverket rundt revisors uavhengighet og rådgivningstjenester. Deretter blir det redegjort om reglene om etikk laget av DnR.

2.2.1 Lovverket

Kapittel 4 i revisorloven av 1999, omhandler uavhengighet, objektivitet og etikk. Det fremgår av § 4-1 at:

«Har en revisor eller en revisors nærstående (jf. fjerde ledd) en slik tilknytning til den revisjonspliktige eller dennes ansatte eller tillitsvalgte at dette kan svekke revisors

uavhengighet eller objektivitet, kan vedkommende ikke revidere den revisjonspliktiges årsregnskap. Det samme gjelder dersom det foreligger andre særlige forhold som er egnet til å svekke tilliten til revisor.» (Revisorloven, 1999)

Ved situasjoner hvor revisors uavhengighet eller objektivitet kan svekkes, skal revisor avstå fra å revidere den revisjonspliktiges årsregnskap. Revisors nærstående, eierandeler i selskaper, samarbeidsforhold, gjeld eller revisjons- og rådgivningshonorarer er eksempler på forhold som kan svekke uavhengigheten eller objektiviteten til revisor (Den norske Revisorforening, 2018). Det er revisjons- og rådgivningshonorarer denne studien skal se på. Rådgivningstjenester blir heretter brukt som en samlebetegnelse for rådgivnings- og andre tjenester.

2.2.1.1 Rådgivningstjenester

Hvilke rådgivningstjenester revisor kan bistå den revisjonspliktige med er bestemt i lov (Den norske Revisorforening, 2018). Den viktigste bestemmelsen om revisors rådgivningstjenester finner vi i revisorloven av 1999, § 4-5 første til tredje ledd:

«Revisor som reviderer årsregnskap for en revisjonspliktig kan ikke utføre rådgivnings- eller andre tjenester for den revisjonspliktige, dersom dette er egnet til å påvirke eller reise tvil om revisors uavhengighet og objektivitet.

Revisor kan ikke yte tjenester som hører inn under den revisjonspliktiges egne ledelses- og kontrolloppgaver.

Revisor kan ikke opptre som fullmektig for den revisjonspliktige. Unntak fra dette gjelder ved bistand i skattesaker etter domstolloven § 218.» (Revisorloven, 1999, § 4-5 første til tredje ledd)

Fra revisorloven § 4-5 første ledd heter det at rådgivningstjenester kun kan utføres så lenge det ikke påvirker revisors uavhengighet og objektivitet. Revisorloven § 4-5 omhandler rådgivningstjenester, men en utdypning er det ikke. For å se nærmere på hva som ligger i rådgivningstjenester må man til revisorforskriften av 1999, § 4-3 om rådgivningstjenester:

«Med rådgivnings- eller andre tjenester som nevnt i revisorloven § 4-5 første ledd og i forskriften her menes alle revisors tjenester til den revisjonspliktige som ikke er:

- 1. revisjon etter lov og god revisjonsskikk samt tjenester revisor må utføre for å kunne revidere årsregnskapet. Tjenester i foregående punktum omfatter rent teknisk oppsett av regnskaper (regnskapsteknisk bistand), forutsatt at oppsettet bygger på materiale hvor prinsipper og vurderinger er fastsatt og utført av den revisjonspliktige.*
- 2. revisjon av delårsrapporter.*
- 3. attestasjoner og bekreftelser i henhold til lov, forskrift eller krav fra offentlige myndigheter eller overfor tredjepart.» (Revisorforskriften, 1999, § 4-3)*

Man må tolke denne forskriftsparagrafen som at alle tjenester som ikke går inn under revisjonen er å anse som rådgivningstjenester. Videre står det i revisorforskriften § 4-4 om forbudet mot å yte rådgivningstjenester etter revisorloven § 4-5 første ledd:

«Revisor skal påse at han ikke opptrer slik at det oppstår risiko for at han må revidere resultatet av egne rådgivningstjenester eller av andre tjenester, eller at det oppstår risiko for at han ivaretar funksjoner som er en del av den revisjonspliktiges beslutningsprosess. Slik risiko vil normalt foreligge dersom revisor:

- 1. gir råd om eller er med på å utføre funksjoner eller utforme strategier eller systemer som har direkte betydning for den revisjonspliktiges regnskapstransaksjoner og avleggelse av regnskaper samt for sentrale deler av den revisjonspliktiges interne kontrollfunksjoner,*
- 2. leverer vesentlige premisser for den revisjonspliktiges beslutninger i strategi- og budsjettarbeid, forretningsmessige disposisjoner, drift, ledelse, kontroll eller internrevisjon, eller*
- 3. over tid utfører rådgivnings- eller andre tjenester som erstatter den revisjonspliktiges manglende kapasitet og kompetanse, særlig hvis samme type bistand ytes regelmessig.*

Revisor skal ikke sette seg i en situasjon hvor samlet inntekt fra rådgivnings- eller andre tjenester over tid er betydelig i forhold til revisjonshonoraret fra den samme revisjonspliktige.»
(Revisorforskriften, 1999, § 4-4)

Dersom revisor reviderer resultatet av egne rådgivningstjenester vil han ikke kunne fremstå som uavhengig eller objektiv. En opplyst tredjepart vil kunne anta at revisor ikke vil opplyse om feil i eget arbeid, og revisor må derfor opptre slik at denne risikoen ikke oppstår. Regelverket er bygget opp slik at det må være uavhengighet for å få tillit. Dersom en revisor reviderer eget arbeid vil uavhengigheten falle bort, og da vil samtidig tilliten svekkes. På bakgrunn av dette bør revisor styre unna tjenester som har med ulike beslutningsprosesser hos den revisjonspliktige å gjøre (Den norske Revisorforening, 2018). Ut fra revisorforskriften §§ 4-3 og 4-4 går det frem hvilke tjenester revisor kan og hvilke han ikke kan bistå med. Totalt sett er det en god del tjenester revisor kan bistå den revisjonspliktige med uten at det påvirker uavhengigheten eller objektiviteten. Dette redegjøres ytterligere for i kapittel 2.4.3.

Av revisorforskriften § 4-4 annet ledd går det frem at «*revisor ikke skal sette seg i en situasjon hvor samlet inntekt fra rådgivnings- eller andre tjenester over tid er betydelig i forhold til revisjonshonoraret fra den samme revisjonspliktige*». Selv om denne bestemmelsen kommer til slutt i paragrafen, er det en sentral bestemmelse. For det første må det bestemmes hva som er *over tid*, og for det andre må det bestemmes hvor stort honoraret må være før det er *betydelig* i forhold til revisjonshonoraret. Disse to kriteriene bør ses på i sammenheng i hver enkelt sak (Angeremo & Lykke, 2010).

2.2.2 Den norske Revisorforenings regler om etikk

DnR har utarbeidet regler om etikk i et prinsippbasert rammeverk slik at omverdenen skal opprettholde tilliten til revisorprofesjonen. Prinsippene har til hensikt å utfylle revisorlovgivningen, og skal gi revisor retningslinjer og veiledning for hvordan han skal opptre. Det er derfor viktig at revisor etterlever disse grunnleggende etiske prinsippene integritet, objektivitet, faglig kompetanse, tilbørlig aktsomhet, konfidensialitet og profesjonell atferd. Prinsippet integritet innebærer at revisor må opptre redelig og ærlig i forretningsmessige og

profesjonelle sammenhenger. Objektivitet skal forhindre at revisor svekker sin profesjonelle vurdering ved påvirkninger som for eksempel interessekonflikter eller forutinntatthet. Revisor skal løpende holde sin faglige kunnskap oppdatert for å opprettholde den faglige kompetansen. Ved tilbørlig aktsomhet menes at revisor skal opptre aktsomt og følge de gjeldende faglige standarder ved utførelse av revisjonstjenester. Prinsippet om konfidensialitet innebærer at revisor ikke videreformidler, uten samtykke, det han får kjennskap til ved utøvelse av tjenestene. Ved siste prinsipp profesjonell atferd innebærer det at revisor må følge det regelverket som er gjeldende og unngå situasjoner som kan skade revisorprofesjonens omdømme. (Den norske Revisorforening, 2018).

Med objektivitet følger også uavhengighet med. DnR skiller mellom to sider ved revisors uavhengighet: virkelig og tilsynelatende uavhengig. DnRs regler om uavhengighet definerer forskjellene. Å være *virkelig uavhengig* innebærer at revisor har en uavhengig grunnholdning og innstilling (Independence in mind). Det vil si at revisor skal kunne gi en profesjonell vurdering og konklusjon uten å la seg påvirke av ulike forhold. Å være *tilsynelatende uavhengig* (Independence in appearance) vil si at revisor fremstår som uavhengig (Gulden, 2015). Det innebærer at en rimelig og opplyst tredjepart som har kjennskap til alle relevante opplysninger i et revisjonspliktig selskap oppfatter ham som uavhengig. For at revisor skal kunne fremstå som uavhengig skal han unngå situasjoner hvor denne tredjeparten kan anta at objektiviteten, integriteten eller den profesjonelle skepsisen ikke er tilfredsstillende (Den norske Revisorforening, 2018). Eksempelvis dersom revisor mottar lavt honorar for lovpålagt revisjon, men høyt honorar for rådgivningstjenester. Her vil en rimelig og opplyst tredjepart kunne anta at revisor ikke er uavhengig. Dette vil bli gjort rede for ytterligere i delkapittel 2.3 om revisjonshonorar.

2.3 Revisors honorar

Først blir det gjennomgang av lovverket rundt revisors honorar fra lovpålagt revisjon og rådgivningstjenester. Deretter blir det redegjort litt generelt om revisors honorar.

2.3.1 Lovverket

Revisjonshonorar er godtgjørelsen revisor mottar for å utføre revisjon av den revisjonspliktiges årsregnskap, såkalt lovpålagt revisjon. Bestemmelser om revisjonshonorar finnes både i regnskapsloven og revisorloven. I regnskapsloven av 1998, § 7-1 om opplysningsplikt står det følgende:

«I noter til årsregnskapet skal det gis opplysninger som nevnt i §§ 7-2 til 7-34. Små foretak kan i stedet gi opplysninger som nevnt i §§ 7-35 til 7-46.» (Regnskapsloven, 1998, § 7-1)

Revisjonshonorar skal opplyses om i notene i årsregnskapet. Opplysningskravet om godtgjørelse til revisor fremgår av regnskapsloven § 7-31a:

«Det skal opplyses om godtgjørelse til revisor og hvordan godtgjørelsen er fordelt på lovpålagt revisjon, andre attestasjonstjenester, skatterådgivning og andre tjenester utenfor revisjonen. Honorarer for andre tjenester utenfor revisjonen skal spesifiseres for vesentlig forskjellige tjenester. Opplysningene skal også omfatte godtgjørelse til foretak som revisor har et særskilt samarbeid med.» (Regnskapsloven, 1998, § 7-31a)

Det fremgår her at revisors godtgjørelse skal inndeles i fire deler. Det skal opplyses om hvordan godtgjørelsen er fordelt på lovpålagt revisjon, andre attestasjonstjenester, skatterådgivning og andre tjenester utenfor revisjonen. Denne inndelingen ble lovfestet slik at man bedre skulle kunne vurdere revisors uavhengighet. Inndelingene skal kunne etterprøves, og revisor har plikt

til å kunne dokumentere oppdragets art, omfang og eventuell anbefaling, jf. revisorloven § 5-3 siste ledd:

«Ved utføring av rådgivning og andre tjenester for revisjonspliktig skal revisor kunne dokumentere oppdragets art, omfang og eventuell anbefaling. Slike tjenester skal faktureres særskilt med en angivelse av oppdragets art.» (Revisorloven, 1999, § 5-3 siste ledd)

Det fremgår også i denne paragrafen at rådgivningstjenester skal faktureres særskilt. Det vil si at revisor skal fakturere og dokumentere disse fire inndelingene i henholdsvis lovpålagt revisjon, andre attestasjonstjenester, skatterådgivning og andre tjenester utenfor revisjonen hver for seg. Små foretak kan velge en enklere utgave, jf. regnskapsloven § 7-1 første ledd annet punktum. Den enklere måten fremgår av § 7-44 første ledd, annet punktum om ytelser til ledende personer mv.:

«Det skal opplyses om godtgjørelse til revisor og hvordan godtgjørelsen er fordelt på revisjon og andre tjenester.» (Regnskapsloven, 1998, § 7-44 første ledd)

Fra denne paragrafen ser man at små foretak kan velge å opplyse i noter om godtgjørelsen i kun to deler; revisjon og andre tjenester.

«Revisor skal påse at honoraret fra en klient, en gruppe samarbeidende klienter eller fra en og samme kilde ikke utgjør en så stor del av revisors samlede honorarer at det er egnet til å påvirke eller reise tvil om revisors uavhengighet og objektivitet.» (Revisorloven, 1999, § 4-6 første ledd)

Honoraret fra en klient skal ikke utgjøre en så stor del av revisors samlede honorarer slik at det kan påvirke eller reise tvil om revisors uavhengighet. Bestemmelsen er slik for å unngå at revisor blir reelt eller tilsynelatende økonomisk avhengig av en klienten. Revisor kan bli økonomisk avhengig dersom honorarinntekten fra en klient blir så betydelig at revisor begynner å frykte å miste revisjonsoppdraget. For å unngå å komme i slike situasjoner må revisor sørge

for å ha stor spredning i sin klientportefølje, slik at bortfall av oppdrag ikke påvirker revisors inntekt i vesentlig grad. Dersom revisor reviderer flere datterselskap til et konsern, må han se på inntekten fra honorar samlet under ett (Gulden, 2015).

Loven i Norge gir ikke en grense på hva revisjonshonoraret skal være i forhold til honoraret for rådgivningstjenester. Danmark har derimot en slik grense, på at maksimalt 15 % av honorarinntektene kan komme fra en og samme kilde. Selv med denne maks grensen på 15 %, så har Danmark gitt adgang til å gi dispensasjon til bestemmelsen i noen tilfeller. Det har fra tid til annen vært diskutert om det bør innføres en lignende begrensning av revisors honorar i Norge også (Gulden, 2015). I 1997 ble det fra daværende Finans- og Tolldepartement satt ned et revisorutvalg som kom med et forslag om en prosentgrense på 15 % av revisors honorar. Revisors totale honorar fra en revisjonspliktig klient skulle ikke overstige 15 % av revisors samlede honorarer. Tanken var at dersom en revisor skulle kunne være faktisk uavhengig kunne han ikke være økonomisk avhengig av en klient. Dette ble fremmet som et forslag for å unngå at uavhengigheten ble påvirket. Forslaget ble nedstemt da en prosentgrense kan oppfattes som noe tilfeldig, og hvor det heller bør utvises skjønn. Klientporteføljen til revisjonsselskaper er forskjellig, og en prosentgrense vil ikke ta hensyn til det. I stedet ble det fastsatt at revisor selv skulle påse at revisjonshonoraret fra en klient ikke utgjorde en for stor del av samlede honorarer, jf. en eldre utgave av revisorloven, revisorlov av 1964, § 4-6 første ledd (NOU 1997:9, 1997, s. 202-205).

2.3.2 Generelt om godtgjørelser til revisor

«(1) Generalforsamlingen skal velge én eller flere revisorer, og kan velge én eller flere vararevisorer.

(2) Revisors godtgjørelse skal godkjennes av generalforsamlingen.» (Aksjeloven, 1997, § 7-1)

Ifølge lovverket er det eierne av det revisjonspliktiges selskap som velger revisoren og bestemmer revisors honorar. I praksis velges revisor på bakgrunn av anbud, noe som kan føre til en egeninteressetrussel for revisor. Ved anbud kommer revisor med et tilbud på revisjonen

av selskapet. Rådgivningstjenester kommer utenom dette tilbudet. Den revisjonspliktige velger deretter det tilbudet som de ønsker. For å skille seg ut blant de andre revisjonsselskapene kan revisor komme med et lavt anbud av revisjon for å få oppdraget. Da vil han ikke tjene noe særlig på den revisjonspliktige, men revisor kan da velge å prise rådgivningstjenestene høyt. Det er naturlig å anta at de fleste revisjonspliktige velger det anbudet som er billigst, ergo er revisjonshonoraret et viktig punkt i utvelgelsen av revisor (Angeremo & Lykke, 2010).

DnRs regler om honorarer og andre former for godtgjørelse handler om trusler mot prinsippene som følger av honorarets størrelse. Det anbefales at revisor vurderer forholdsregler ved håndtering av trusler for å redusere eller eliminere dem. Eksempler på forhåndsregler er at den revisjonspliktige må bli gjort bevisst på vilkårene til oppdraget, og da særlig hvilke tjenester som inngår i honoraret og beregningen av det. Revisor må også sørge for å ha kompetente medarbeidere og tilstrekkelig med tid til å utføre revisjonen. Dersom en tjeneste ligger innenfor lovverket for hva revisor kan bistå med, kan det likevel være at han må avstå fra rådgivningstjenesten på grunn av revisjonshonoraret. Eksempelet om revisors økonomiske avhengighet av en klient er et eksempel på dette. Det totale honoraret for en klient kan bli så betydelig at revisor blir økonomisk avhengig (Den norske Revisorforening, 2018).

«En revisor kan ikke avtale betinget honorar. Honoraret kan heller ikke være helt eller delvis bestemt eller påvirket av levering av andre tjenester enn revisjon.» (Revisorloven, 1999, § 4-6 siste ledd)

Betinget honorar er dersom det avtales at revisjonshonorarets størrelse skal knyttes til en senere begivenhets inntreffelse eller ikke. Det foreligger betingelser ved det avtalte honoraret. Selv om betingede honorarer ikke er tillatt som revisjonshonorar, kan revisor avtale betinget honorar for enkelte andre tjenester, med unntak av attestasjonsoppdrag. Betingede honorar kan føre til egeninteressetrusler, og eventuelle trusler må tas til følge og forholdsregler vurderes og anvendes. Egeninteressetrusler er trusler hvor revisor har interesse av ett eller flere bestemte utfall, noe som vil svekke den tilsynelatende og muligens den reelle uavhengigheten og objektiviteten til revisor. Mulige situasjoner som kan skape egeninteressetrusler for revisor kan være økonomiske interesser som aksjer eller lån i et selskap, at samlet honorar fra en klient er

betydelig og revisor er redd for å miste denne klienten eller ved betingede honorarer (Gulden, 2015).

2.4 Problemer med revisors uavhengighet og rådgivningstjenester

Ovenfor er det redegjort for lover og regler som angår revisors uavhengighet samt revisors honorarer hver for seg. I dette underkapittelet er det forsøkt å redegjøre for hvorfor loven er som den er og hvilke trusler som truer revisors uavhengighet. Deretter redegjøres det for hvilke rådgivningstjenester revisor kan bistå sin revisjonspliktige klient med, og når det blir ytet for mye rådgivningstjenester. Avslutningsvis er det presentert hvilke sanksjoner revisor kan få ved brudd på lovgivningen.

2.4.1 Finanstilsynet

Finanstilsynet (tidligere Kredittilsynet) har ansvar for å føre tilsyn med revisorer og revisjonsselskaper i Norge. Formålet med tilsynet er å påse at revisor og revisjonsselskapene følger lovverket, god revisjonsskikk, samt at de ivaretar sin uavhengighet. Finanstilsynet utfører forskjellige tilsynsmetoder: stedlig tilsyn, kontorbasert tilsyn, dokumentbasert tilsyn, tematisyn og annet tilsynsarbeid (Finanstilsynet, 2003).

I kjølvannet av de internasjonale regnskapsskandalene i begynnelsen på 2000-tallet gjennomførte Finanstilsynet et tematisyn i 2002/2003, heretter kalt rådgivningstilsynet. Tvilen om revisors uavhengighet og objektivitet meldte seg også i Norge. Rådgivningstilsynet konsentrerte seg om de største revisjonsselskapene i landet med det formål å kartlegge omfanget og arten av rådgivning til sine revisjonspliktige klienter. De avdekket at det var et betydelig omfang av at revisor ytet rådgivningstjenester. Det var også vesentlige forskjeller mellom revisjonsselskapene. Avdekkingen var så stor at rådgivningstilsynet fant at det var behov for å stramme inn bransjepraksisen med rådgivningstjenester for revisor. Siden forholdet mellom revisjons- og rådgivningshonorar ikke var konkret regulert i lov, hadde revisor fokusert på *arten* av oppdraget fremfor *omfanget* av den, ref. revisorloven av 1999, § 4-5. Etter

rådgivningstilsynets vurdering var det et behov for presiserende og utfyllende informasjon om regelverket når det gjaldt revisors uavhengighet. I rundskriv 23/2003 kritiserte de revisorer for å tilby rådgivningstjenester, samtidig ga de uttrykk for en tolkning av regelverket når det gjaldt revisors uavhengighet. Rådgivningstilsynet la til grunn at *«det er et problem når summen av tilleggstjenester som ikke er relatert til revisoroppgaven over tid i vesentlig grad overstiger revisjonshonoraret.»* Som et resultat av Finanstilsynets tilsyn og rundskriv, ble det i 2004 sendt ut et utkast til lovhjemmel og forskriftstekst på høring. Allerede i 2005 ble revisorforskriften endret til den vi kjenner i dag. Endringene i lovverket speiler rådgivningstilsynets bekymringer for revisors uavhengighet. En av de viktigste regelendringene som kom, strammet inn på hvilke rådgivningstjenester revisor kunne bistå den revisjonspliktige med. Denne regelen er revisorforskriften § 4-4 annet ledd (Angermo & Lykke, 2010; Finanstilsynet, 2003).

2.4.2 Trusler mot revisors uavhengighet

Når revisor bistår en revisjonspliktig klient med rådgivning, risikerer revisor at den virkelige og/eller den tilsynelatende uavhengigheten kan komme i fare. DeFond et al. (2002) og Gulden (2015) deler synet på to trusler mot revisors uavhengighet som kan oppstå som følge av rådgivningstjenester. Den første trusselen er at revisor kan være villig til å oppgi sin uavhengighet for klienter som betaler store honorarer i rådgivningstjenester, for å beholde disse klientene. For eksempel kan revisor velge å avgi en ren revisjonsberetning selv om han har oppdaget vesentlig feil i regnskapet. At revisor utsteder en ren revisjonsberetning betyr at han melder fra til omverdenen at det ikke foreligger vesentlig feilinformasjon i den revisjonspliktiges regnskap. Et annet eksempel kan være at selv om revisor ikke anser rådgivningshonoraret som betydelig, kan det være at brukerne av regnskapet gjør det. Dersom de synes at forholdet mellom revisjon- og rådgivningshonoraret er betydelig, kan de miste tilliten til revisor.

DeFond et al. (2002) og Gulden (2015) skriver at den andre trusselen mot revisors uavhengighet er at revisor skal utføre rådgivningstjenester som kan føre til at revisor tar beslutninger i den revisjonspliktiges selskap. En slik beslutning vil kunne true revisors objektivitet og dermed uavhengighet. Revisor kan ikke sette seg selv i en situasjon hvor han i ettertid må forsvare

resultatet av egne råd eller tjenesteyting knyttet til driften av selskapet. La oss ta for oss et eksempel: Revisor har utarbeidet en analyse for den revisjonspliktige klienten, hvorpå klienten har valgt å utføre handlinger som følge av denne analysen. Ved den lovpålagte revisjonen avdekker revisor en feil i analysen, med de konsekvenser at formue og inntekt blir vesentlig dårligere enn først antatt. Å ta dette forholdet opp med den revisjonspliktige klienten, for eksempel for å kreve nedskrivning i regnskapet, kan kreve sin mann.

2.4.3 Hvilke rådgivningstjenester kan revisor tilby?

I rundskriv 23/2003 utarbeidet Finanstilsynet fem grunnleggende hovedkriterier for revisors rådgivning til revisjonspliktige klienter. Kriteriene er utledet av revisorloven og i tråd med hva Finanstilsynet anser som god revisorskikk. Samtidig gir de en veiledning til hvilke rådgivningstjenester en revisor kan, og ikke kan tilby (Finanstilsynet, 2003):

1. *«Revisor kan ikke sette seg i en situasjon hvor han i ettertid må revidere seg selv/eget arbeid.*
2. *Revisor kan ikke ivareta funksjoner som i realiteten er en del av selskapets strategiarbeid, forretningsmessige disposisjoner, drift, ledelse, kontroll og internrevisjon.*
3. *Revisor kan ikke over tid erstatte manglende kapasitet og kompetanse i selskapet.*
4. *Revisor kan ikke ta beslutninger for klienten, herunder delta i eller påvirke beslutningsprosessen eller levere vesentlige premisser for foretakets sentrale beslutninger, eller opptre som fullmektig.*
5. *Revisor kan ikke sette seg i en situasjon hvor hans uavhengighet og objektivitet ikke framstår som troverdig.»*

De fem grunnleggende hovedkriteriene forteller hva revisor ikke kan gjøre. Men hvilke rådgivningstjenester kan revisor yte? Han kan blant annet gi regnskapsteknisk bistand, dersom det er den revisjonspliktige som fastsetter og utfører prinsippene og vurderingene. Eksempler på slike tjenester kan være oppsett av regnskap og konsernregnskap, sette sammen åpningsbalanse, revisjon av delårsrapporter, attestasjoner og bekreftelser ovenfor offentlige

myndigheter eller annen tredjepart med mer. Bistand til slike tjenester vil ikke skape problemer så lenge det er den revisjonspliktige som genererer tallmaterialet. Revisor kan ikke produsere tallmaterialet for den revisjonspliktige, dette er for å unngå å revidere eget arbeid (Elvestad, 2009).

Dersom revisjonsklienten trenger hjelp til å forstå regelverket kan revisor gi generell veiledning. Det forutsettes at revisjonsklienten har en viss minimumskunnskap, slik at revisor ikke erstatter den revisjonspliktiges kompetanse og kapasitet over tid, jf. revisorforskriften 4-4 første ledd, punkt 3. Revisor skal ikke opptre slik at han står i fare for å ivareta en eller flere funksjoner som er en del av beslutningsprosessen til den revisjonspliktige, jf. revisorforskriften § 4-4 første ledd. Grensen for hvor mye veiledning revisor kan yte er vanskelig å sette, og hver enkelt situasjon må vurderes. Det må kunne aksepteres at revisor gir generell veiledning om lovgivningens regnskapsregler om presentasjon og regnskapsføring, samt veiledning om innholdet i lovens verdsettelses- og vurderingsregler. Har den generelle veiledningen stor betydning for den revisjonspliktiges beslutning, bør revisors veiledning være mindre konkret (Elvestad, 2009; Finanstilsynet, 2003).

Ifølge med hver lovpålagt revisjon må revisor teste internkontrollen. Ved eventuelle svakheter i internkontrollen vil det kunne dukke opp spørsmål om hva revisor kan gjøre for å hjelpe. Her vil det i utgangspunktet ikke være åpent for at revisor «(...) leverer vesentlige premisser for den revisjonspliktiges beslutninger i (...) kontroll eller internrevisjon», jf. revisorforskriften § 4-4 første ledd, punkt 2. Revisor skal også unngå risiko som å «gi råd (...) som har direkte betydning for den revisjonspliktiges (...) interne kontrollfunksjoner», jf. revisorforskriften § 4-4 første ledd, punkt 1. Bestemmelsen er ikke til hinder for at revisor her kan tilby generell veiledning om internkontrollprinsipper. Dersom den revisjonspliktige ikke bedrer internkontrollen må revisor opptre restriktivt og heller ta forbehold om dette i revisjonsberetningen (Elvestad, 2009).

Den revisjonspliktige kjøper tjenesten revisjon (og rådgivningstjenester) av revisor. Det er derfor et kjøper-selger forhold som kan være en utfordring for uavhengigheten. Selv om revisor leverer revisjon og rådgivningstjenester, er det viktig at revisor ikke opptrer slik at han kan oppfattes som å representere den revisjonspliktige. Tradisjonelt sett har revisor hatt en mer aktiv rolle som tillitsmann ovenfor den revisjonspliktige og skatte- og avgiftsmyndighetene. I

skatteklager kan revisor bistå sin revisjonspliktige klient, jf. revisorloven § 4-5 tredje ledd, siste punktum. Men dersom skatteklagen ender opp i rettsapparatet vil det derimot ikke være mulig for revisor (eller advokat i samme nettverk) å være prosessfullmektig overfor den revisjonspliktige klienten (Elvestad, 2009).

2.4.4 Hvor mye rådgivning kan revisor bistå med?

Hvor mye rådgivningstjenester kan revisor bistå sin revisjonspliktige klient med? Det fremgår ikke fra lovgivers side en beløpsgrense for rådgivningstjenester. I forarbeidene til revisorloven av 1999 ga Finansdepartementet uttrykk for at de ønsket en innstramming av regelverket, da spesielt rettet mot forholdet mellom revisjons- og rådgivningshonorar. De hadde et ønske om å begrense revisors adgang til å gi råd eller regnskapsmessig bistand. Det ble ikke slik, men de ble enige om at grensen normalt ville være nådd der hvor godtgjørelsen til revisor for rådgivningstjenester utgjør et *vesentlig* beløp i forhold til revisjonshonoraret. Med andre ord må hver enkelt revisjonsklient og oppdrag vurderes hver for seg. Dette vurderingsansvaret er lagt til revisor (Angermo & Lykke, 2010; NOU 1997:9, 1997)

Sentrale bestemmelser om revisor og rådgivningstjenester finner vi i revisorloven av 1999, § 4-5 og av revisorforskriften av 1999, § 4-4 annet ledd. Disse bestemmelsene er gjennomgått tidligere og vil bare kort nevnes her. Det fremgår fra disse bestemmelsene når revisor ikke kan utføre rådgivningstjenester og at inntekten fra rådgivningstjenestene ikke skal være betydelig i forhold til revisjonshonoraret. For å sette en grense må man vurdere arten og omfanget i hver enkelt revisjonsoppdrag. Bestemmelsene vil bli nærmere drøftet i diskusjonskapittelet.

2.4.5 Konsekvenser

Regnskapsbrukerne skal kunne ha tillit til at revisor overholder de lover og regler som gjelder. I de tilfeller hvor revisor bryter med lovgivningen, kan dette føre til sanksjoner fra rettsvesenet eller Finanstilsynet. Som en konsekvens av eventuelle lovbrudd kan revisor få sanksjoner i form av forelegg, bøter eller i verste fall fengsel. Finanstilsynet kan etter tilsyn gi uttrykk for kritikk,

suspensjon av godkjenning som revisor eller tilbakekallelse av godkjenningen. DnR kan gi sanksjoner til sine medlemmer i form av eksklusjon av medlemskapet. Disse to siste tilfellene har ingen rettsvirkning, men har likevel en preventiv effekt hos revisor. Det vil også være mulig for revisor å bli dømt til å betale erstatning dersom det er lagt til grunn at revisor har forvoldt et økonomisk tap. Selv om revisor har erstatningsansvar, inneholder ikke en erstatningsdom i seg selv noe straffe- eller sanksjonselement (Gulden, 2015).

Det vil her bli vist til et par saker hvor revisor har fått sanksjoner som følge av mangelfull eller kritikkverdig revisjon. Det finnes ikke eksempler fra Norge hvor revisor har blitt dømt til straff for brudd på sin uavhengighet på bakgrunn av rådgivningshonorar. Av eksemplene som blir tatt opp vil det kun fokuseres på straff og sanksjoner mot revisor og revisjonsselskap, ikke mot de bedragerisiktede.

Finanstilsynet fant etter rådgivningstilsynet i 2002/2003 grunnlag for å kritisere 8 partnere for å ha utført rådgivningstjenester som var i strid med regelverket. Det var totalt 12 revisjonspliktige klienter, hvor alle var børsnoterte eller av stor offentlig interesse. 1 av disse tilfellene ble ansett som en så grov overtredelse at Finanstilsynet vurderte å tilbakekalle godkjenningen som revisor. Det endte med å gi ham sterk kritikk på grunn av at revisjonsselskapet påtok seg medansvar for rådgivningsvirksomheten (Finanstilsynet, 2003, 25. juni; Gulden, 2015).

Et annet eksempel er Finance Credit-saken som ble omtalt innledningsvis. Her ble ansvarlig revisor i Finance Credit-saken dømt til 30 dager ubetinget fengsel for brudd på revisorloven. Samtidig ble KPMG, som er revisjonsselskapet hvor den ansvarlige revisoren jobbet, bøtelagt med en bot på 5 MNOK. Dette var første gang i Norges historie at et revisjonsselskap ble dømt etter reglene om foretaksstraff (Gulden, 2015).

Et tredje eksempel er Sponsor Service som livnæret seg på å skaffe sponsormidler til kultur og idrett fra næringslivet, mot provisjon. Etter sterk vekst gikk selskapet over ende i 2003, og det kom frem i lyset en rekke kritikkverdige forhold. For eksempel at Sponsor Service inntektsførte kontrakter som ikke var endelige, hvorav noen av dem nok aldri kom til å bli undertegnet. Dette

førte til oppblåste inntekter som ble benyttet til blant annet låneopptak. To revisorer ble idømt bøter og fengsel. Ansvarlig revisor fikk 90 dagers betinget fengsel og en bot på 30 000 NOK for blant annet mangelfull revisjon. Det ble i tillegg tatt ut siktelse mot EY (tidligere Ernst & Young) etter reglene om foretaksstraff, noe som resulterte i at EY høsten 2009 vedtok et forelegg på 4 MNOK (Gulden, 2015; "Rt. 2010 s. 1328,").

2.5 Uavhengighet i ny revisorlov

2. oktober 2015 ble det utnevnt et revisor- og regnskapsførerutvalg ved kongelig resolusjon som skulle komme med et forslag til ny revisorlov. Hensikten med en ny revisorlov er å få en lov som er bedre tilpasset internasjonale lover og regler. Utvalget foretok en utredning fra gjeldende revisor- og regnskapsførerlov i Norge. Her gikk de bredt og helhetlig gjennom regelverket og kom med et forslag til en ny revisorlov som nå er ute på høring. Forslaget til lovreglene om uavhengighet som revisor- og regnskapsførerutvalgets har kommet med er bygget opp på en annen måte enn de uavhengighetsreglene vi har i dag i revisorloven. Selv om reglene er bygget opp annerledes, gir de ikke vesentlige endringer i de forhold som kan være til hinder i revisjonen. Revisor skal fremdeles være allmennhetens tillitsperson og utøve virksomheten med integritet, objektivitet og aktsomhet, jf. ny revisorlov § 9-1 andre ledd (NOU 2017:15, 2017). Av § 9-1 første ledd fremgår det at:

«formålet med lovfestet revisjon er å skape tillit til at årsregnskapet [...] oppfyller gjeldende krav og ikke inneholder vesentlig feilinformasjon [...]»

Noen regler som i dag finnes i DnRs regler om etikk dukker opp i ny drakt i lovforslaget. Dersom det er tilknytning mellom revisor og den revisjonspliktige som kan føre til svekket tillit til revisors uavhengighet, skal revisor avstå fra å utføre den lovfestede revisjonen. Slik risiko kan oppstå ved egenkontrolltrusler, egeninteressetrusler, partiskhet, fortrolighetstrusler eller presstrusler, jf. ny revisorlov § 8-1 andre ledd. Uavhengighetsproblemene knyttet til rådgivningstjenester dekkes av denne paragrafen. Egenkontrolltrussel kan oppstå dersom revisor må korrigere en tidligere konklusjon. Har revisor økonomiske eller andre interesser i den revisjonspliktiges selskap, kan det oppstå egeninteressetrusler. Blir revisor på grunn av sin

forbindelse til den revisjonspliktige for velvillig innstilt overfor andres interesser, kan fortrolighetstrusler oppstå. Partiskhet kan oppstå dersom han tar et standpunkt som kan sette objektiviteten sin i fare. Mens presstrusler kan oppstå dersom revisor hindres i å handle objektivt på bakgrunn av reelle eller det som kan oppfattes som trusler. Revisor må selv vurdere sin uavhengighet, og han skal være uavhengig av den revisjonspliktige under hele oppdragsperioden, jf. §§ 8-1 og 8-5. Lovforslaget medfører heller ikke noen store endringer i lovverket når det kommer til revisors adgang til å levere rådgivningstjenester til den revisjonspliktige. Revisjonsselskapene skal fremdeles registrere honorar for lovfestet revisjon og for andre tjenester for hvert år, jf. § 7-2 første ledd bokstav d og e. Det åpnes ikke opp for å kunne avtale betinget honorar, ei heller at honoraret kan være helt eller delvis påvirket av rådgivningstjenester, jf. § 8-7 (NOU 2017:15, 2017, s. 98-105).

2.6 Relevant litteratur

Det er utført mange studier som har sett på revisors uavhengighet på bakgrunn av revisjons- og rådgivningshonorar. Flere forskere diskuterer hvorvidt honorarer fra rådgivningstjenester påvirker revisors uavhengighet (Firth, 1997; Hope & Langli, 2010; Zhang, Hay & Holm, 2016).

Firth (1997) undersøkte om det var en negativ sammenheng mellom revisjons- og rådgivningshonorar blant selskaper av allmenn interesse i Norge mellom 1991-1992. Han fant en uforklarlig, men positiv sammenheng mellom revisjonshonorar og rådgivningshonorar.

En masteroppgave fra 2006 så på revisors uavhengighet ved å utføre en analyse av revisjons- og rådgivningshonorarer basert på de norske selskapene notert på Hovedlisten til Oslo Børs per 01.01.2006 (Andersen & Refsnes, 2006). De så på 86 selskapers honorar til revisor for regnskapsårene 2002-2005. På grunn av ulikt regelverk med tanke på rapportering var det vanskelig å sammenligne funnene fra Norge og internasjonalt, men Andersen og Refsnes fant at forholdstallene sannsynligvis var lavere i Norge enn internasjonalt. Selv om forholdstallene i Norge var lavere, konkluderte de med at det ikke trengte å bety at de norske tallene ikke utgjorde en trussel mot uavhengigheten til revisor.

Basioudis, Papakonstantinou og Geiger (2008) undersøkte sammenhengen mellom revisjons- og rådgivningshonorar og revisors konklusjon i revisjonsberetningen. De så på britiske selskaper med usikkerhet om fortsatt drift. De fant at selskapene med høye revisjonshonorar (og lave rådgivningstjenester) hadde høyere sannsynlighet for å motta en modifisert revisjonsberetning. Selskapene med høye honorar for rådgivningstjenester hadde derimot lavere sannsynlighet for å motta en modifisert revisjonsberetning.

Hope og Langli (2009) undersøkte om det var sammenheng mellom honorarer betalt til revisor og innholdet i revisjonsberetningen. De studerte alle ikke børsnoterte aksjeselskaper, AS, i Norge fra 1996 til 2005. De fant ikke empiriske bevis som støttet hypotesen om at revisorene lot seg påvirke av høye honorarer – selskapene kan ikke betale seg til rene revisjonsberetninger ved å betale høye revisjonshonorar eller ved å kjøpe rådgivningstjenester.

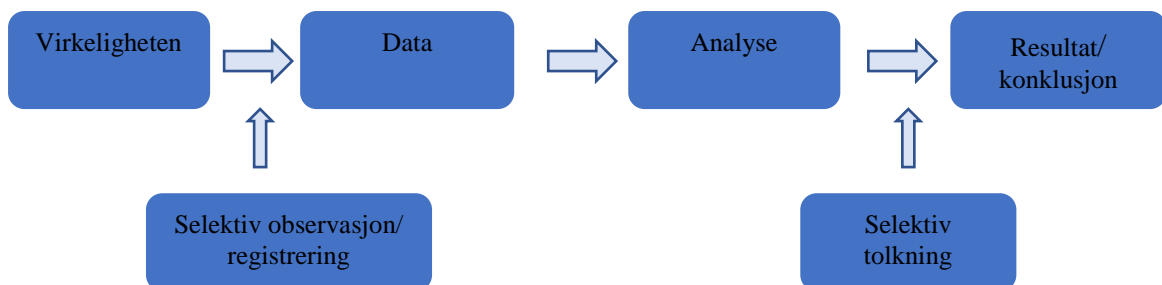
En studie utført av Zhang, Hay og Holm (2016) så på effekten av revisors uavhengighet blant revisorer som utførte rådgivningstjenester sammen med revisjonen i det norske revisjonsmarkedet. De utførte fire tester totalt, tre som testet «independence of mind» og en som testet «independence in appearance». Deres studie fant ikke bevis for tap av revisors uavhengighet, verken «in mind» eller «in appearance», som følge av å tilby rådgivningstjenester.

3 Metode

I dette kapittelet blir det først presentert noe generell informasjon om forskningsdesign og metode, etterfulgt av en redegjørelse for hva som er valgt som min empiriske strategi. Avslutningsvis presiseres forutsetningene som er tatt.

3.1 Forskningsdesign

Forskningsdesign handler om å forsøke å forklare hvordan forskningen skal utføres. Det eksisterer mange ulike data, innsamlingsmetoder og analyseteknikker som det er fornuftig å redegjøre for før en starter. Dette kalles forskningsdesign (Saunders et al, 2012). Ghauri og Grønhaug (2010) skriver at forskningsdesign er et overordnet rammeverk for hvordan man best skal løse en problemstilling med relevant og praktisk empirisk forskning. Forenklet er det en plan bestående av datainnsamling og analyse for å kunne svare på en problemstilling.

Figur 3.1 Seleksjon i forskningsprosessen, inspirert fra Johannessen, Christoffersen og Tuft. (2011, s. 43)

3.1.1 Formålet med forskning

Forskningsdesign deles inn i tre hovedtyper:

- Eksplorativt design
- Deskriptivt design
- Kausalt design

Eksplorativt design anvendes dersom en vet lite om et tema, og man har som formål å utforske dette temaet. Dersom man ønsker å beskrive en situasjon på et bestemt område anvendes deskriptivt design. Har man som formål å undersøke årsaksforklaringer som for eksempel «er hendelse X årsak til hendelse Y?» anvendes kausalt design (Gripsrud, Olsson & Silkoset, 2016).

Formålet med denne studien er å studere forholdet mellom revisjons- og rådgivningshonorar. Studien tar sikte på å beskrive. Formålet er å beskrive forholdet mellom revisor og den revisjonspliktige, noe som betyr at det er et deskriptivt design i studien.

3.1.2 Kvantitativ og kvalitativ metode

Å velge en forskningsmetode vil si at man velger en bestemt fremgangsmåte for å nå målet med oppgaven. Hvilken forskningsmetode man velger avhenger av problemstillingen. Gripsrud, Olsson og Silkoset (2016) skriver at det skilles mellom to metoder innenfor samfunnsvitenskapelig metodelære: kvantitativ og kvalitativ metode. Kvantitativ metode forsøker å forklare et fenomen, mens kvalitativ metode går i dybden for å forstå et fenomen. (Saunders, Lewis & Thornhill, 2012) argumenterer også for at det er mulig å anvende en miks av disse to metodene.

Johannessen et al. (2011) skriver at kvantitativ metode brukes når det er harde data som blir samlet inn, analysert og sammenlignet. De definerer harde data som «*data som kan registreres med tall*». Den vanligste fremgangsmåten ved kvantitativ metode er en deduktiv tilnærming. Med deduktiv tilnærming menes at dataene som er samlet inn skal teste en teori eller hypotese. Ved deduktiv tilnærming undersøker man om empirien bekrefter teorien eller ikke, «*fra teori til empiri*». Empiri betyr forsøk, og er et uttrykk for virkeligheten som har sitt opphav i erfaring. Det er ved hjelp av empiriske data at studier tester problemstillinger eller hypoteser. (Saunders et al., 2012). Gripsrud et al. (2016) påpeker at nøyaktighet er viktig ved denne prosessen, da det skal benyttes statistiske metoder for å generalisere funnene.

Johannessen et al. (2011) skriver at kvalitativ metode anvendes når det er snakk om datainnsamling av såkalte myke data, som for eksempel i form av tekster, lyd og bilde. Et viktig stikkord innen kvalitativ metode er fullstendighet. Dette er på grunn av at kvalitativ forskning prøver å beskrive og forstå sammenhenger. Vanlige metoder for datainnsamling er via fokusgrupper, dybdeintervju og observasjoner. Man kan si at kvalitative metoder fungerer best på spørsmål som begynner med «hva», «hvorfor» og «hvordan», mens den kvantitative metoden gir svar på «hvor mange». Den kvalitative metoden orienterer seg mer om å forstå enn å måle (Gripsrud et al., 2016).

Det er anvendt kvantitativ metode i denne studien da det er benyttet regnskapsdata fra norske selskap for å undersøke revisors uavhengighet på bakgrunn av revisjons- og rådgivningshonorar. Datagrunnlaget er basert på numeriske data, det vil si data som har en tallverdi.

3.1.2.1 Analysemetoder

Tidsdimensjonen er et sentralt kriterium for hvordan studier kan gjennomføres. Studier kan gjennomføres over korte eller lange perioder. Det skilles mellom fire analysemetoder; tverrsnittsundersøkelser, tidsserieundersøkelser, paneldata og kohortundersøkelser. Ved tverrsnittsundersøkelser benyttes det data fra en kort, avgrenset periode. Ved tidsserieundersøkelser undersøkes samme tema over flere tidspunkt, og med forskjellige deltakere over de forskjellige tidspunktene. Panelstudier er en undersøkelse som blir gjennomført ved flere tidspunkt og med de samme deltakerne. Ved kohortundersøkelse deler deltakerne er felles livsbegivenhet, som for eksempel personer født samme år (Johannessen et al., 2011).

Denne studien benytter seg av tverrsnittsundersøkelse. Studien undersøker ulike norske selskaper i 2017, og tidsperioden benyttet er da av en kort og avgrenset periode. Johannessen et al. (2011) skriver at en fordel med denne metoden er at undersøkelsen kan gi informasjon om hvordan situasjonen er i løpet av det aktuelle tidspunktet. En ulempe med denne metoden er derimot den korte tidsperioden. For å trekke konklusjoner som forteller noe om utviklingen

over tid bør man være forsiktig. På grunn av begrenset tid og ressurser er dette likevel den beste metoden å løse studien på.

3.2 Datainnsamling

Innsamlet data kategoriseres som primærdata eller sekundærdata. Dersom det allerede foreligger data på området som er samlet inn av andre forskere, kalles dette for sekundærdata. Når sekundære data ikke er tilgjengelig, eller når de sekundære data ikke svarer på vår problemstilling, må vi innhente relevant data selv. Dette kalles primær data. Det finnes flere måter å innhente primærdata på, blant annet via observasjoner, eksperimenter, undersøkelser eller intervjuer med mer. Hovedfordelen med primærdata er at dataene er hentet inn til studiens formål. Ulempen er at det kan være veldig kostbart, ta lang tid eller at det er vanskelig å få tilgang til dataene (Gripsrud et al., 2016).

Selv om det er vanlig å benytte seg av primærdata innen deskriptivt design, er det ikke noe i veien for å bruke sekundærdata (Gripsrud et al., 2016). I denne studien brukes både primær- og sekundærdata. Siden dataene som brukes allerede eksisterer, er datainnsamlingen passiv i følge Undheim (1996). Primærdataene ble hentet fra selskapenes årsrapport. Dette gjelder dataene for de 25 selskapene fra Oslo Børs. Sekundærdataene er innhentet fra et segmenteringsverktøy fra Proff Forvalt. Dette gjelder dataene for de 25 selskapene fra Rogaland. Mer om utvelgelsen i neste delkapittel. Proff Forvalt er en aktør som leverer oppdatert informasjon for norsk næringsliv og offentlig virksomhet. De får sin informasjon levert av samarbeidspartnere som blant annet Statistisk sentralbyrå og Brønnøysundregistrene (Proff Forvalt, 2018).

Studien er basert på godtgjørelser til revisor som blir gitt i noteopplysninger i årsregnskapet for 2017. Godtgjørelser til ekstern revisor oppgis i bedriftens årsrapport, og samtlige data er hentet herfra for gruppen «Oslo Børs». Her har forfatteren vært inne på hver enkelt bedrift sin hjemmeside og lastet ned årsrapportene. For gruppen «Rogaland» er dataene for «revisjonshonorar» og «andre revisjonshonorar» hentet fra listen til Proff Forvalt. Regnskapstallene brukt i denne studien for denne gruppen er derfor basert på tallene levert av

Proff Forvalt. Her er data samlet inn for «Oslo Børs» primærdata, mens data samlet inn for «Rogaland» er sekundærdata.

3.2.1 Utvalget

Utvalg kan deles inn i to grupper; sannsynlighetsutvalg og ikke-sannsynlighetsutvalg. I sannsynlighetsutvalg-gruppen har alle enhetene lik sannsynlighet til å bli trukket ut. Dette er ikke tilfelle blant ikke-sannsynlighetsutvalg-gruppen. For at det skal være mulig å trekke generelle slutninger fra eventuelle funn i studien, må utvalget være sannsynlighetsutvalg (Ghauri & Grønhaug, 2010). Populasjon er den store gruppen som vi ønsker at våre resultater skal gjelde for. Utvalget er derimot den mindre gruppen, bestående av få enheter, som undersøkelsen omfatter (Undheim, 1996).

Utvalget i studien er ikke-sannsynlighetsutvalg og består av 50 norske selskaper, fordelt på to grupper. «Oslo Børs» består av 25 selskaper listet på Oslo Børs. Det er de 25 største norske selskapene etter markedsverdi per 31.12.2017 som er valgt. Denne listen ble hentet fra Oslo Børs hjemmeside, under «meny», «statistikk» og «årsstatistikk» (Oslo Børs, 2018). «Rogaland» består av 25 selskaper fra Rogaland. Det er forsøkt å finne de 25 største lokale selskapene fra Rogaland til denne gruppen, kriteriene er listet opp under. Disse 25 selskapene er hentet fra Proff Forvalt sitt segmenteringsverktøy 04.10.2018. Filtervalgene hos Proff Forvalt var «Rogaland», «AS – aksjeselskap» og «ASA – allmennaksjeselskap». Til dette søkekriteriet kom det opp 28 531 selskaper, hvorav sorteringen ble valgt til «Driftsinntekter synkende». Gruppene kalles heretter for «Oslo Børs» og «Rogaland». Listene fra Oslo Børs og Proff Forvalt ligger som vedlegg. På grunn av størrelsen på 28 531 selskaper, er kun de første 100 selskapene fra Proff Forvalt vedlagt.

Hensikten med denne gruppedelingen var å se om revisor oppfører seg annerledes når det kommer til mindre selskaper av ikke allmenn interesse. Underproblemstillingen ønsker å finne ut om det eksisterer forskjeller mellom disse to gruppene, av allmenn interesse og små og mellomstore selskaper, heretter forkortet SMB. Siden forfatteren er fra Rogaland, ble utvelgelsen av SMB avgrenset til Rogaland. Dette ble valgt som en ekstra motivasjon, samt

interessen for tilstanden hos lokale selskaper. Det ble satt noen kriterier før utvelgelsen av de lokale selskapene. Før listen hos Proff Forvalt ble lastet ned, ble det krysset av for at «revisor», «konsernregnskap», «revisjonshonorar» og «annet revisjonshonorar» skulle vises på listen. Selskapene som krysset av for nei under konsernregnskap, hadde ikke konsernregnskap og ble dermed ekskludert. Ved å bruke dette kriteriet ble utenlandske selskaper luket bort, og selskaper hjemmehørende i Rogaland ble enklere å identifisere.

I tilfeller hvor mor og datter i samme konsern ble listet opp etter hverandre, ble mor valgt ut, med unntak av et selskap. Datterselskapet som ble valgt var «Brødrene Nordbø AS». Årsaken til at ikke både mor og datter ble valgt var for å få så stor spredning i selskapene som mulig. I tillegg ble «Fyrholmen AS» valgt bort, da de er største aksjonær i «Folke Hermansen AS». Selskapene «Equinor ASA» og «Sparebank 1 SR-Bank ASA» ble ekskludert i den lokale gruppen, da de er representert blant utvalget i «Oslo Børs». Utvelgelseslisten for SMB ligger vedlagt med enkel forklaring. De første 25 selskapene som kvalifiserte ble valgt ut til gruppen «Rogaland». Siden selskapene klassifiseres som små foretak, jf. regnskapsloven. § 1-6 første ledd, kan de velge å kun opplyse om «revisjon» og «andre tjenester», heretter kalt «revisjonshonorar» og «andre revisjonshonorar». Det er derfor kun anvendt disse to grupperingene for denne gruppen (Proff Forvalt, 2018).

Juridisk selskapsnavn	Sum drifts-inntekter 2017	Konsern-regnskap 2017	Revisor 2017	Revisjons-honorar, 2017	Annet revisjons-honorar 2017
AIBEL HOLDING I AS	9 081 000	Ja	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	2 000 000	0
AIBEL AS	8 412 756	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	1 500 000	26 000
LYSE AS	7 687 800	Ja	ERNST & YOUNG AS	2 270 000	485 000
EQUINOR APSHERON AS	7 581 650	Nei	KPMG AS	1 159 000	8 000

FATLAND AS	4 468 878	Ja	DELOITTE AS	1 040 000	1 084 000
FATLAND-HOLDING AS	4 468 878	Ja	DELOITTE AS	4 511 000	1 460 000

Tabell 3.1 Eksempel på utvelgelseskriteriet konsernregnskap. Markert i grått er selskapene som kvalifiserer. I tillegg vises mor- og datterselskap til Fatland, her velges Fatland-Holding AS, grunnet morselskap.

Studien kunne brukt Proff Forvalt til å hente inn all data i studien. Dette ble ikke gjort på grunn av at på det ligger en ferdig liste med de største norske selskapene etter markedsverdi på Oslo Børs sin hjemmeside. Denne listen ble valgt fremfor å velge selskapene selv. Dette førte også til at dataene fra denne gruppen ble innhentet selv. Fordelen med innhenting selv er at tallene kommer rett fra kilden. Ulempen med denne innhenting kan være at forskeren plukker ut feil data. Til ettertanke kunne den samme innhentingemetoden vært valgt for begge grupper. I tillegg burde utvalget vært tilfeldig og større, slik at funnene kunne generaliseres.

3.3 Dataanalyse

Data som er samlet inn kan enten rangeres eller klassifiseres etter verdier. Slike verdier kalles variabler, og har spesifikke egenskaper eller kjennetegn som vil variere med forskjellige verdier. Revisjonshonorar og rådgivningshonorar er eksempler på to variabler. Variabler kan måles i fire målenivå: nominalnivå, ordinalnivå, intervallnivå og forholdstallsnivå. Nominalnivå kjennetegnes ved at verdiene er gjensidig utelukkende og at verdiene ikke logisk kan rangeres. Eksempel kan rangeringen være «verdi 3», «verdi 5». Ordinalnivå kjennetegnes ved at verdiene kan er gjensidig utelukkende og at verdiene kan ordnes i en bestemt rekkefølge. Eksempel på rangering her vil kunne være «misfornøyd», «fornøyd», og «meget fornøyd». Intervallnivå kjennetegnes ved at det mellom verdiene er nøyaktige og like intervaller, i tillegg til at de kan klassifiseres og rangeres. Forholdstallsnivå kan i tillegg si noe om forholdet mellom verdiene i variablene (Johannessen et al., 2011).

Denne studien anvender forholdstall som måling. Variablene i studien har et naturlig nullpunkt, hvor for eksempel revisor ikke mottar godtgjørelse dersom verdien er null. Gripsrud et al (2016) skriver at forholdstallsnivå «gjør at det er mulig å si hvor mange ganger større en verdi er i forhold til en annen». Ulempen ved å bruke forholdstall er at det gir begrenset informasjon, men samtidig er det kun denne informasjonen studien er ute etter. En annen fordel er at det er lett å forholde seg til tallene.

3.3.1 Forholdstall

Forholdstallet er regnet ut ved å ta «totalt rådgivningstjenester» dividert på «lovpålagt revisjon» for «Oslo Børs», og «andre tjenester» dividert på «revisjonshonorar» for «Rogaland». Forholdstallet fremkommer som et desimaltall. Dersom forholdstallet er over 1 betyr det at selskapet har betalt mer i rådgivningshonorar enn i revisjonshonorar. Forholdstall rundt 0,5 betyr at omtrent halvparten av summen til revisjonshonorar er betalt i rådgivningshonorar. Det er også regnet ut hvor mye «totalt rådgivningstjenester» for «Oslo Børs» («andre tjenester» for «Rogaland») utgjør i prosent av den totale summen betalt til revisor. Betegnelsen er «totalt rådgivningstjenester i %» i tabellene. Prosenten over 50 % betyr at det er betalt mer i andre tjenester enn for revisjonshonorar. Avslutningsvis for hvert resultatkapittel er det utarbeidet en oversikt over revisjonsselskapene og deres inntekter.

Studien ønsker å se på forholdstallet mellom revisjons- og rådgivningshonorar. For «Oslo Børs» er godtgjørelsene til revisor delt inn i fire undergrupper; lovpålagt revisjon, revisjonsrelaterte tjenester, skattehonorar og andre tjenester. De tre undergruppene som inngår i rådgivningstjenester (revisjonsrelaterte tjenester, skattehonorar og andre tjenester) slås sammen til «totalt rådgivningstjenester» når forholdstallet skal regnes ut. I de tilfeller hvor forholdstallet skiller seg ut, vil undergruppene diskuteres hver for seg. Alle fire grupper er derfor oppgitt i resultatmaterialet. Noen av selskapene har oppgitt honorar til flere revisorer, det er kun honorarer til konsernets valgte revisor som er tatt med i denne studien. Hvilke selskap dette gjelder fremkommer i kapittel 4.1.1. i «kommentarer til dataene». For «Rogaland» er revisors godtgjørelse kun inndelt i to undergrupper, revisjonshonorar og annet revisjonshonorar. Dette på grunn av at SMB kan velge en enklere måte å opplyse om godtgjørelsene til revisor, jf. regnskapsloven § 7-44 første ledd. Oppsettet for å regne ut forholdstallet er forholdsvis lik for både «Oslo Børs» og «Rogaland». Dette gjør det mulig å sammenligne de to gruppene opp mot hverandre.

Her vil det bli gjennomgått et eksempel for å vise hvordan dataen anvendes i studien. Et forholdstall på 0,7 betyr at for hver million norske kroner selskapet har brukt på lovpålagt revisjon, så har de brukt 700 000 NOK på rådgivningstjenester. Prosentmessig blir det 70 %,

noe som vil si at honoraret til rådgivning er 70 % av det som selskapet brukte på honorar til lovpålagt revisjon. Dette er en tungvint måte å tenke på. Studien legger istedenfor til grunn prosenten av hvor mye av total godtgjørelse til revisor som går til rådgivningshonorar. I vårt eksempel blir det $700\,000 / (700\,000 + 1\,000\,000) = 0,41$. Altså, for å gi en kort oppsummering; Ett selskap har betalt totalt 1 700 000 NOK i godtgjørelse til revisor. 1 000 000 NOK er revisjonshonorar og 700 000 NOK er rådgivningshonorar. I dette tilfellet vil forholdstallet være 0,7, og prosentmessig har selskapet betalt 41 % i rådgivningshonorar til revisor.

3.4 Forskningskvalitet

Gjennom analyser, observasjoner og prosedyrer forsøker empirisk forskning å samle bevis som kan vurderes og etterprøves av andre. Disse kravene om vurdering og etterprøving kalles reliabilitet og validitet og vil bli gjennomgått under (Undheim, 1996).

3.4.1 Reliabilitet

Saunders et al. (2012) skriver at reliabilitet refererer til om datainnsamlingsteknikken og analyseprosedyren i studien ville gi konsistente funn dersom studien ble utført på ny av en annen forsker. Forskningsprosessen må derfor være nøye gjennomtenkt og evaluert, og man må påse at den ikke inneholder «logiske sprang og falske antagelser». Det er viktig at forskeren gjengir fremgangsmåten slik at det blir mulig for andre å gjenta prosessen og vurdere funnene. Gripsrud et al. (2016) mener at det ikke er en selvfølgelighet å oppnå høy reliabilitet, og at tilfeldige feil vil forekomme ved hver måling. Avgjørende er hvilke data som innhentes, hvordan de samles inn og hvordan disse bearbeides. Selv om reliabilitet er en viktig nøkkel for å få til en god studie, er reliabilitet ikke tilstrekkelig alene (Johannessen et al., 2011).

Dataene benyttet i studien anses som pålitelige, da de er hentet fra de representative selskapenes årsregnskap eller fra Proff Forvalt. Dataene hentet fra Proff Forvalt regnes som pålitelige, da Proff Forvalt blir ansett som en seriøs og pålitelig aktør. Disse dataene skal komme fra selskapenes årsregnskap via samarbeidspartnerne til Proff Forvalt (Proff Forvalt, 2018). Siden

dataene brukt i studien er innhentet via passiv registrering, skal datamaterialet basert på regnskapsinformasjonen bli det samme, uavhengig av hvem som henter det inn eller når. Fremgangsmåten og kvalifiseringskriteriene til listen for «Rogaland» er forsøkt å gjengis så nøyaktig som mulig, for å gjøre det mulig for andre å gjenta studien og finne frem til samme resultat.

3.4.2 Validitet

I tillegg til påliteligheten i en studie må man også se på gyldigheten og det kalles validitet. Validitet vil si i hvilken grad svaret på problemstillingen i studien er troverdig. Det skilles mellom flere former for validitet. Intern og ekstern validitet, begrepsvaliditet og statistisk validitet gjennomgås her. Intern validitet brukes om en studie viser årsakssammenheng mellom to variabler, og at variasjonen ikke kommer av andre forhold som er utelatt fra studien. Ekstern validitet dreier seg om generalisering, den ser på i hvilken grad resultatet fra en studie kan overføres til andre lignende tilfeller (Gripsrud et al., 2016). Begrepsvaliditet fokuserer på hvor relevant studien er, og om den måler det den faktisk skal måle (Saunders et al., 2012). Statistisk validitet dreier seg om man kan generalisere funnene fra utvalget og til hele populasjonen. Blant annet om utvalget i studien er representativ for populasjonen. Validitet betyr ikke at data i studien er gyldige eller ikke, det er mer et kvalitetskrav som kan si noe om dataen er tilnærmet oppfylt (Johannessen et al., 2011).

Undheim (1996) skriver at statistikken er opptatt av om undersøkelsen kan gi grunnlag for en generell slutning. Forhold som er sentrale for å vurdere representativitet er hvor bredt utvalget er og om utvalget er stort nok. For å kunne trekke en relativt sikker konklusjon, må utvalget være representativt for målgruppen (Gripsrud et al., 2016). Utvalget brukt i denne studien kan det ikke trekkes generelle slutninger fra. Det er forsøkt å gå bredt ut ved å ta med lokale SMB fra «Rogaland», men utvalget kan ikke hevdes å være stort nok. På Rogalandslisten lastet ned fra Proff Forvalt var det 28 531 selskaper. På landsbasis er denne populasjonen mye større. 25 SMB kan derfor ikke sies å være representativ for denne gruppen. Det kan derimot gi en føring på hvordan praksis er for SMB.

3.5 Forutsetninger

Alle tall i studien er eksklusiv merverdiavgift, mva., bortsett fra regnskapstallene til Gjensidige Forsikring og SpareBank 1 SR-Bank. Det fremgår fra deres årsrapport at deres regnskapstall er inklusiv mva.. Det er ikke tatt med noen endringer i de rapporterte tallene fra hverken Gjensidige Forsikring eller SpareBank 1 SR-Bank. Selv om godtgjørelsene til revisor blir noe høyere sammenlignet med de andre selskapene som har levert regnskapstall eksklusiv mva., forblir forholdstallene det samme.

Selv om gruppen fra «Rogaland» omtales som SMB, er ikke dette er kriterium for gruppen. Filtervalget brukt i Proff Forvalt ble satt til både AS og ASA. Gruppen blir omtalt som SMB siden samtlige selskaper, bortsett fra ett, kvalifiserer til SMB-definisjonen. Solstad Offshore ASA er et allmennaksjeselskap, men er likevel med i gruppen «Rogaland».

Noen selskaper opplyste regnskapstallene i annen valuta en norske kroner, NOK. Selskapene Equinor (tidligere Statoil), Aker BP, Wallenius Wilhelmsen Logistics og TGS-NOPEC Geophysical Company oppga regnskapstallene i amerikanske Dollar, USD, mens Marine Harvest oppga regnskapstallene i euro, EUR. For disse selskapene ble beløpene omregnet til NOK basert på gjennomsnittskursen i 2017 for den aktuelle. Gjennomsnittskursene er hentet fra Norges Bank, og valutakursene oppgis i tabell 3.2 nedenfor (Norges Bank, 2018). Selv om forholdstallene er valuta-uavhengige vil tallene i tabellene bli representert i NOK. Det er valgt å gjøre det slik for å holde tabellene konsekvente.

Gjennomsnittskurs 2017	
USD	8,263
EUR	9,3271

Tabell 3.2 Gjennomsnittet av valutakursene USD og EUR for 2017 (Norges Bank, 2018).

4 Resultater

Resultatkapittelet er delt inn i tre hovedkapitler, først presenteres resultatene fra «Oslo Børs», deretter resultatene fra «Rogaland». Resultatene drøftes innenfor hver sin gruppe og tallmateriale som tydelig skiller seg ut vil bli kommentert. Avslutningsvis sammenlignes resultatene fra gruppene og blir presentert.

4.1 Gruppen Oslo Børs

På de neste sidene er resultatene for de utvalgte selskapene fra Oslo Børs listet opp i tabeller.

	Lovpålagt revisjon	Andre attestasjons-tjenester	Skatte-rådgivning	Andre tjenester utenfor revisjonen	Totalt rådgivnings-tjenester	Totalt	Forholdstall	Totalt rådgivnings-tjenester i %	Konsernets valgte revisor
Equinor	50 404 300	14 047 100	-	-	14 047 100	64 451 400	0,279	21,79 %	KPMG
Telenor	36 400 000	1 300 000	10 800 000	20 700 000	32 800 000	69 200 000	0,901	47,40 %	EY
DNB	28 370 000	2 407 000	12 679 000	7 078 000	22 164 000	50 534 000	0,781	43,86 %	EY
Norsk Hydro	28 000 000	2 000 000	-	2 000 000	4 000 000	32 000 000	0,143	12,50 %	KPMG
Yara International	32 024 000	2 757 000	2 445 000	340 000	5 542 000	37 566 000	0,173	14,75 %	Deloitte
Orkla	28 800 000	1 500 000	4 400 000	4 900 000	10 800 000	39 600 000	0,375	27,27 %	EY
Gjensidige Forsikring	4 700 000	100 000	400 000	1 600 000	2 100 000	6 800 000	0,447	30,88 %	Deloitte
Aker BP	5 106 534	-	-	2 883 787	2 883 787	7 990 321	0,565	36,09 %	KPMG
Marine Harvest	14 923 360	-	2 798 130	-	2 798 130	17 721 490	0,188	15,79 %	EY
Schibsted	13 000 000	1 000 000	4 000 000	7 000 000	12 000 000	25 000 000	0,923	48,00 %	EY
Storebrand	11 300 000	1 300 000	500 000	200 000	2 000 000	13 300 000	0,177	15,04 %	Deloitte
Aker	38 000 000	7 000 000	3 000 000	1 000 000	11 000 000	49 000 000	0,289	22,45 %	KPMG

Tabell 4.1: Godtgjørelser til revisor for 12 av de utvalgte 25 norske selskapene listet på Oslo Børs, godtgjørelsene er delt inn i revisjonshonorar, revisjonsrelaterte tjenester, skatterådgivning og andre tjenester. Presentasjon av forholdstall mellom revisjonshonorar og andre tjenester totalt, prosentvis andel andre tjenester og selskapets revisor (Aker, 2018; Aker BP, 2018; DnB, 2018; Gjensidige Forsikring, 2018; Marine Harvest, 2018; Norsk Hydro, 2018; Orkla, 2018; Schibsted Media Group, 2018; Statoil, 2018; Storebrand, 2018; Telenor, 2018; Yara International, 2018).

	Lovpålagt revisjon	Andre attestasjons-tjenester	Skatte-rådgivning	Andre tjenester utenfor revisjonen	Totalt rådgivnings-tjenester	Totalt	Forholdstall	Totalt rådgivnings-tjenester i %	Konsernets valgte revisor
SalMar	1 334 000	145 000	107 000	78 000	330 000	1 664 000	0,247	19,83 %	EY
Lerøy Seafood Group	6 221 000	104 000	767 000	2 290 000	3 161 000	9 382 000	0,508	33,69 %	PwC
Wallenius Wilhelmsen Logistics	11 568 200	4 957 800	4 957 800	-	9 915 600	21 483 800	0,857	46,15 %	PwC
Entra	2 687 000	320 000	211 000	-	531 000	3 218 000	0,198	16,50 %	Deloitte
SpareBank 1 SR-Bank	4 079 000	656 000	162 000	792 000	1 610 000	5 689 000	0,395	28,30 %	PwC
TGS-NOPEC Geophysical Company	3 462 197	-	338 783	-	338 783	3 800 980	0,098	8,91 %	EY
Tomra Systems	8 200 000	500 000	2 800 000	600 000	3 900 000	12 100 000	0,476	32,23 %	KPMG
Kongsberg Gruppen	8 198 000	477 000	2 328 000	3 048 000	5 853 000	14 051 000	0,714	41,66 %	EY
Olav Thon Eiendomsselskap	3 861 000	-	552 000	-	552 000	4 413 000	0,143	12,51 %	BDO
Norwegian Finans Holding	1 106 000	70 000	-	1 188 000	1 258 000	2 364 000	1,137	53,21 %	PwC
Austevoll Seafood	11 000 000	-	1 000 000	5 000 000	6 000 000	17 000 000	0,545	35,29 %	PwC
AF Gruppen	2 950 000	136 000	32 000	209 000	377 000	3 327 000	0,128	11,33 %	EY
Aker Solutions	5 600 000	-	-	500 000	500 000	6 100 000	0,089	8,20 %	KPMG

Tabell 4.2 Godtgjørelser til revisor for 12 av de utvalgte 25 norske selskapene listet på Oslo Børs, godtgjørelsene er delt inn i revisjonshonorar, revisjonsrelaterte tjenester, skatterådgivning og andre tjenester. Presentasjon av forholdstall mellom revisjonshonorar og andre tjenester totalt, prosentvis andel andre tjenester og selskapets revisor (AF Gruppen, 2018; Aker Solutions, 2018; Austevoll Seafood Group ASA, 2018; Entra, 2018; Kongsberg Gruppen, 2018; Lerøy Seafood Group, 2018; Norwegian Finans Holding ASA, 2018; Olav Thon Eiendomsselskap ASA, 2018; SalMar, 2018; SpareBank 1 SR-Bank, 2018; TGS, 2018; Tomra, 2018; Wallenius Wilhelmsen, 2018).

	Antall	Revisjons- honorar	Andre attestasjons- tjenester	Skatte- rådgivning	Andre tjenester utenfor revisjonen	Totalt rådgivnings- tjenester	Totalt	% omsetning i markedet totalt	% omsetning i revisjons- markedet
KPMG	6	148 610 834	23 547 100	5 800 000	7 583 787	36 930 887	185 541 721	34,90 %	39,67 %
EY	9	137 437 557	6 965 000	37 482 913	43 013 000	87 460 913	224 898 470	42,30 %	36,69 %
Deloitte	4	50 711 000	4 477 000	3 556 000	2 140 000	10 173 000	60 884 000	11,45 %	13,54 %
PwC	5	33 974 200	5 787 800	6 886 800	9 270 000	21 944 600	55 918 800	10,52 %	9,07 %
BDO	1	3 861 000	-	552 000	-	552 000	4 413 000	0,83 %	1,03 %
Totalt	25	374 594 591	40 776 900	54 277 713	62 006 787	157 061 400	531 655 911	100,00 %	100,00 %
Gjennomsnitt		14 983 783	1 631 076	2 171 109	2 480 271	6 282 456	21 266 240		

Tabell 4.3 En oversikt over de representerte revisjonsselskapene, antall selskaper de reviderer fra utvalget, omsetning fra revisjonshonorar, revisjonsrelaterte tjenester, skatterådgivning og andre tjenester. Prosentvis andel omsatt i markedet (lovpålagt revisjon i tillegg til rådgivningstjenester) og i revisjonsmarkedet.

Tabell 4.1 og 4.2 viser en oversikt over godtgjørelsene som selskapene har betalt til revisor. I tillegg viser tabellene forholdstallet, prosentvis hvor mye som er ytet i rådgivningshonorar og hvilken revisor hvert enkelt selskap har. Det fremkommer ni selskaper som har forholdstall under 0,200. Disse selskapene er Norsk Hydro, Yara International, Marine Harvest, Storebrand, Entra, TGS-NOPEC Geophysical Company, Olav Thon Eiendomsselskap, AF Gruppen og Aker Solutions. Syv selskaper har forholdstall mellom 0,200-0,500. Det er Equinor, Orkla, Gjensidige Forsikring, Aker, SalMar, SpareBank 1 SR-Bank og Tomra Systems som har forholdstall mellom 0,200-0,500. Åtte selskaper har forholdstall mellom 0,500-1. Disse selskapene er Telenor, DNB, Aker BP, Schibsted, Lerøy Seafood Group, Wallenius Wilhelmsen Logistics, Kongsberg Gruppen og Austevoll Seafood. Kun ett selskap, Norwegian Finans Holding, har forholdstall over 1. EY og PwC er hver representert i fire forholdstall over 0,500 og KPMG er representert i et tilfelle med forholdstall over 0,500. Det er PwC som er valgt revisor for Norwegian Finans Holding, som har forholdstall over 1.

En oversikt over revisjonsselskapene som er representert blant de 25 selskapene er listet opp i tabell 4.3. Samtlige selskaper i denne gruppen bruker revisjonsselskaper innen de fem store, KPMG, EY, Deloitte, PwC og BDO. Total omsetning for revisjonshonorar er 374 594 591 NOK, noe som gir et gjennomsnitt per revisjonspliktig selskap på 14 983 784 NOK. Total omsetning for rådgivningshonorar er 157 061 400 NOK, noe som gir et gjennomsnitt per revisjonspliktig selskap på 6 282 456 NOK. Total omsetning for revisjonshonorar inkludert rådgivningshonorar er 531 655 991 NOK, og hvert revisjonspliktig selskap i gruppen betaler i gjennomsnitt 21 266 240 NOK til revisor. Her er det store sprik i dataene, fra Equinor som betaler totalt 64 451 400 NOK til revisor, til Norwegian Finans Holding som kun betaler 2 364 000 NOK. Blant de 25 utvalgte selskapene fra Oslo Børs har KPMG størst andel omsetning i forhold til lovpålagt revisjon, med henholdsvis cirka 40 % av revisjonsmarkedet. Rett bak ligger EY med cirka 37 % av omsetningen i revisjonsmarkedet. Lavest andel og omsetning er BDO med kun cirka 1 %. Ellers ligger Deloitte og PwC på henholdsvis cirka 14 % og 9 %. Størst andel totalt i markedet, det vil si lovpålagt revisjon inkludert rådgivningstjenester, er EY med cirka 42 % av omsetningen. Rett bak ligger KPMG med cirka 35 %. Også her er BDO med lavest andel og omsetning på cirka 1% og Deloitte og PwC begge med cirka 11 %.

4.1.1 Kommentarer til dataene

En del selskaper hadde tilleggsopplysninger i årsrapporten angående revisjonshonorarer. De fleste opplysningene omhandler beløp som var betalt til andre revisorer enn konsernets valgte revisor. I tillegg var det noen som hadde andre opplysninger eller kommentarer til honorarene. I synkende rekkefølge etter tabell 4.1 og 4.2 vil selskapenes tilleggsinformasjon bli listet opp under her. Dersom ikke noe annet fremkommer er ikke beløpene som nevnes tatt hensyn til i studien.

Equinor opplyser at de, i tillegg til dataene i tabell 4.1, har betalt 6 610 400 NOK til KPMG for revisjonshonorar og honorar for revisjonsrelaterte tjenester knyttet til Equinor-lisenser. Equinor har valgt å unnlate dette beløpet fra oppstillingen av godtgjørelsene til revisor, og har heller valgt å kommentere det under. Da beløpet er betalt til KPMG, som er konsernets valgte revisor, er dette beløpet tatt med i studien i undergruppen «andre attestasjonstjenester». Dette er gjort på grunn av mangelfull opplysning om inndeling (Statoil, 2018).

Telenor har betalt henholdsvis 400 000 NOK og 100 000 NOK til andre revisorer i datterselskap i «lovpålagt revisjon» og «andre attestasjonstjenester» (Telenor, 2018).

Norsk Hydro opplyser at de for regnskapsåret 2017 betalte godtgjørelser til både KPMG og EY. KPMG er konsernets valgte revisor. Revisjonshonoraret på 39 000 000 NOK inkluderer 28 000 000 NOK betalt til KPMG, og 11 000 000 NOK til EY. Beløpet til EY er i forbindelse med gjennomføringen av oppkjøpet av Sapa. I undergruppen «andre tjenester utenfor revisjonen» tilhører 6 000 000 NOK EY for skatterådgivning for utstasjonerte ansatte, 2 000 000 NOK tilhører KPMG. Beløpene tilhørende KPMG er tatt med i studien (Norsk Hydro, 2018).

Yara International har betalt 1 403 000 NOK i «lovpålagt revisjon», 589 000 NOK i «skatterådgivning» og 249 000 NOK i «andre tjenester utenfor revisjonen» til annen revisor enn konsernets valgte revisor (Yara International, 2018).

Orkla har betalt 2 400 000 NOK i «lovpålagt revisjon» til andre revisorer (Orkla, 2018).

Marine Harvest opplyser om at deres honorar på 14 923 360 NOK for «lovpålagt revisjon» er estimert kostnad, ikke faktisk kostnad. Dette vil bli tatt opp og drøftet i kapittel 5 (Marine Harvest, 2018).

Schibsted har betalt 1 000 000 NOK i «lovpålagt revisjon» til andre revisorer (Schibsted Media Group, 2018).

Lerøy Seafood Group har betalt 2 670 000 NOK i «lovpålagt revisjon», 81 000 NOK i «andre attestasjonstjenester», 607 000 NOK i «skatterådgivning» og 1 062 000 NOK i «andre tjenester utenfor revisjonen» til andre revisorer. De har økt kostnaden for «lovpålagt revisjon» og «andre tjenester utenfor revisjonen» i 2017 kontra 2016, og nevner innløsning av ikke kontrollerende interesser som en faktor til økningen (Lerøy Seafood Group, 2018).

Tomra Systems har ikke skilt kostnadene for valgt revisor og andre revisorer i tabellen, men har opplysninger under. Her skriver de at Tomra Systems har betalt 1 500 000 NOK i «lovpålagt revisjon» til andre revisorer. Totalt «andre tjenester utenfor revisjonen» er 4 400 000 NOK, hvorav 3 900 000 NOK er til KPMG og 300 000 NOK til andre revisorer. Det fremgår ikke hvilken gruppering disse 300 000 NOK til annen revisor tilhører, og av den grunn trekkes 500 000 NOK av «andre tjenester utenfor revisjonen». Opplyste 1 100 000 NOK i «andre tjenester utenfor revisjonen» blir dermed redusert til 600 000 NOK. Dette er gjort for at beløpet til konsernets valgte revisor skal bli korrekt (Tomra, 2018).

Kongsberg Gruppen opplyser i årsrapporten at beregnet revisjonshonorar hos datterselskap i utlandet på 2 247 000 NOK er betalt til andre revisorer (Kongsberg Gruppen, 2018).

Norwegian Finans Holding opplyser i årsrapporten at beløp 921 000 NOK i «andre tjenester utenfor revisjonen» skyldes implementering av IFRS 9.

Austevoll Seafood har betalt 3 000 000 NOK i «lovpålagt revisjon» og 1 000 000 NOK i «skatterådgivning» til andre revisorer. I tabellen er det en potensiell avrundingsfeil. Det er oppgitt at sum revisjonshonorar er 20 000 000 NOK, men dersom alle tall legges sammen blir summen 21 000 000 NOK.

AF Gruppen har betalt 2 778 000 NOK i «lovpålagt revisjon» og 597 000 NOK i godtgjørelse for «andre tjenester utenfor revisjon» til andre revisorer.

4.2 Gruppen Rogaland

På de neste sidene er resultatene for de 25 utvalgte selskapene fra Rogaland listet opp i tabeller. Tabell 4.4 og 4.5 viser en oversikt over godtgjørelsene som selskapene har betalt til revisor. I tillegg viser tabellene forholdstallet, prosentvis hvor mye som er ytet i andre tjenester og hvilken valgt revisor hvert enkelt selskap har. Det fremkommer tre selskaper som har forholdstall under 0,200, hvorav to selskaper har null. Det vil si at de kun har betalt for lovpålagt revisjon. Disse to selskapene er Aibel Holding I og SFR Holding AS. Kverneland Bil AS har også et relativt lavt forholdstall på 0,030. 12 selskaper har forholdstall mellom 0,200-0,500. Det gjelder selskapene Lyse AS, Folke Hermansen AS, T. Lærdal Holding AS, Egersund Group AS, Håbakken AS, BR Industrier AS, Jakob Hatteland Holding AS, Brødrene Kverneland Holding AS, Haugaland Kraft AS, Brødrene Nordbø AS, Westcon Group AS og Norseas Group AS. Syv selskaper har forholdstall mellom 0,500-1,000. Selskapene her er Caiano AS, Boreal Holding AS, Johs Rasmussen AS, Olavs Holding AS, Akva Group ASA, Risa Gruppen AS og Oz Topco AS. Tre selskaper, Solveig Gas Holdco AS, Fatland-Holding AS og Solstad Offshore ASA, har forholdstall over 1,000. Deloitte representerer fire selskaper med forholdstall over 0,500, hvorav to av disse er over 1. EY og PwC representerer hver to selskaper med forholdstall over 0,500. Et av selskapene representert av EY har forholdstall over 1. KPMG og Erga Revisjon representerer hver et selskap med forholdstall over 0,500.

	Revisjons- honorar	Andre tjenester	Totalt	Forholdstall	Totalt rådgivnings- tjenester i %	Revisjons- selskap
AIBEL HOLDING I AS	2 000 000	0	2 000 000	0,000	0,00 %	PwC
LYSE AS	2 270 000	485 000	2 755 000	0,214	17,60 %	EY
SOLVEIG GAS HOLDCO AS	733 000	962 000	1 695 000	1,312	56,76 %	Deloitte
FOLKE HERMANSEN AS	2 965 000	1 381 000	4 346 000	0,466	31,78 %	Deloitte
FATLAND-HOLDING AS	1 040 000	1 084 000	2 124 000	1,042	51,04 %	Deloitte
T. LÆRDAL HOLDING AS	4 511 000	1 460 000	5 971 000	0,324	24,45 %	EY
SOLSTAD OFFSHORE ASA	5 113 000	7 803 000	12 916 000	1,526	60,41 %	EY
CAIANO AS	116 000	65 000	181 000	0,560	35,91 %	Deloitte
EGERSUND GROUP AS	4 234 000	1 998 000	6 232 000	0,472	32,06 %	Iversen Revisjon
HÅBAKKEN AS	2 238 000	1 065 000	3 303 000	0,476	32,24 %	Deloitte
BR INDUSTRIER AS	2 673 000	1 172 000	3 845 000	0,438	30,48 %	PwC
BOREAL HOLDING AS	1 423 000	956 000	2 379 000	0,672	40,18 %	EY
JAKOB HATTELAND HOLDING AS	499 000	193 000	692 000	0,387	27,89 %	BDO

Tabell 4.4 Godtgjørelser til revisor for, forholdstall mellom revisjonshonorar og andre tjenester. Godtgjørelser til revisor for 13 av de utvalgte 25 lokale selskaper fra Rogaland, godtgjørelsene er delt inn i revisjonshonorar og andre tjenester. Presentasjon av forholdstall mellom revisjonshonorar og andre tjenester totalt, prosentvis andel andre tjenester og selskapets revisor.

	Revisjons- honorar	Andre tjenester	Totalt	Forholdstall	Totalt rådgivnings- tjenester i %	Revisjons- selskap
SFR HOLDING AS	1 349 000	0	1 349 000	0,000	0,00 %	Deloitte
JOHS RASMUSSEN AS	1 675 000	1 012 000	2 687 000	0,604	37,66 %	PwC
BRØDRENE KVERNELAND HOLDING AS	1 066 000	522 000	1 588 000	0,490	32,87 %	PwC
OLAVS HOLDING AS	719 000	382 000	1 101 000	0,531	34,70 %	Erga Revisjon
AKVA GROUP ASA	2 632 000	1 715 000	4 347 000	0,652	39,45 %	KPMG
KVERNELAND BIL AS	776 000	23 000	799 000	0,030	2,88 %	PwC
HAUGALAND KRAFT AS	540 000	186 000	726 000	0,344	25,62 %	Deloitte
BRØDRENE NORDBØ AS	1 016 000	413 000	1 429 000	0,406	28,90 %	RSM NORGE AS
WESTCON GROUP AS	810 000	297 000	1 107 000	0,367	26,83 %	Deloitte
NORSEA GROUP AS	3 147 000	1 463 000	4 610 000	0,465	31,74 %	EY
RISA GRUPPEN AS	1 058 000	967 000	2 025 000	0,914	47,75 %	PwC
OZ TOPCO AS	1 848 000	1 306 000	3 154 000	0,707	41,41 %	Deloitte

Tabell 4.5 Godtgjørelser til revisor for, forholdstall mellom revisjonshonorar og andre tjenester. Godtgjørelser til revisor for 12 av de utvalgte 25 lokale selskaper fra Rogaland, godtgjørelsene er delt inn i revisjonshonorar og andre tjenester. Presentasjon av forholdstall mellom revisjonshonorar og andre tjenester totalt, prosentvis andel andre tjenester og selskapets revisor.

	Antall	Revisjons- honorar	Andre tjenester	Totalt	% omsetning i markedet	% omsetning i revisjons- markedet
EY	5	16 464 000	12 167 000	28 631 000	39 %	35 %
Deloitte	9	11 639 000	6 346 000	17 985 000	25 %	25 %
PwC	6	9 248 000	3 696 000	12 944 000	18 %	20 %
Iversen Revisjon	1	4 234 000	1 998 000	6 232 000	8 %	9 %
KPMG	1	2 632 000	1 715 000	4 347 000	6 %	6 %
RSM NORGE	1	1 016 000	413 000	1 429 000	2 %	2 %
Erga Revisjon	1	719 000	382 000	1 101 000	2 %	2 %
BDO	1	499 000	193 000	692 000	1 %	1 %
Totalt	25	46 451 000	26 910 000	73 361 000	100 %	100 %
Gjennomsnitt		1 858 040	1 076 400	2 934 440		

Tabell 4.6 En oversikt over de representerte revisjonsselskapene, antall selskaper de reviderer fra utvalget, omsetning fra revisjonshonorar og andre tjenester. Prosentvis andel omsatt i markedet (lovpålagt revisjon i tillegg til rådgivningstjenester) og i revisjonsmarkedet.

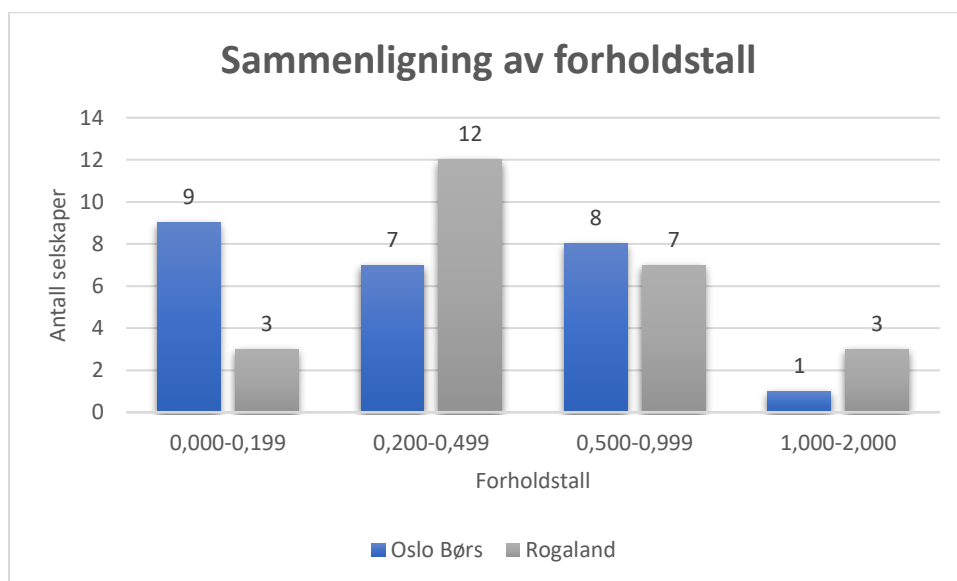
Oversikt over revisjonsselskapene som er benyttet, revisjonshonorar, andre tjenester og prosentvis omsetning er listet opp i tabell 4.6. I tillegg til de fem store; KPMG, EY, Deloitte, PwC og BDO, er det representert tre andre revisjonsselskaper. Disse tre er Iversen Revisjon, RSM Norge og Erga Revisjon. Utvalget fra Rogaland har totalt betalt 73 361 000 NOK til revisor for revisjon og andre tjenester. Gjennomsnittlig har hvert selskap betalt 2 934 440 NOK. For revisjon er det totalt betalt 46 451 000 NOK, og for andre tjenester er det totalt betalt 26 910 000 NOK. Dette gir et gjennomsnitt per selskap på henholdsvis 1 858 040 NOK for revisjon og 1 076 400 NOK for andre tjenester. Av utvalget så er det EY som har størst andel omsetning når det kommer til revisjon, med 35 %. Deretter stiller Deloitte og PwC sterkt med henholdsvis 25 % og 20 %. Disse tre revisjonsselskapene har totalt 20 av de 25 utvalgte selskapene. Iversen Revisjon, KPMG, RSM Norge, Erga Revisjon og BDO har et selskap hver, og prosentvis andel av utvalget i revisjonsmarkedet utgjør henholdsvis 9 %, 6 %, 2 %, 2 % og 1 %. EY har også størst andel i det totale markedet, med revisjon og andre tjenester, med 39 %.

Deloitte og PwC ligger litt bak med 25 % og 18 %. De fem siste revisjonsselskapene har noenlunde lik andel her som i revisjonsmarkedet. Iversen Revisjon har 8 %, KPMG har 6 %, RSM Norge har 2 %, Erga Revisjon har 2 % og BDO har 1 %.

Totalt har de 25 selskapene fra «Rogaland» betalt 46 451 000 NOK i revisjonshonorar, noe som gir et gjennomsnitt på 1 858 040 NOK per selskap. 26 910 000 NOK er betalt for andre tjenester til sammen, noe som gir et gjennomsnitt for andre tjenester på 1 076 400 NOK per selskap. Totalt betaler hvert selskap i gjennomsnitt 2 934 440 NOK til revisor for lovpålagt revisjon og andre tjenester. Også i denne gruppen er det store sprik i dataene, fra Solstad Offshore ASA som betaler totalt 12 916 000 NOK til revisor, til Caiano AS som kun betaler 181 000 NOK. Blant de 25 selskapene fra «Rogaland» har EY størst andel omsetning i forhold til lovpålagt revisjon, med henholdsvis 35 % av revisjonsmarkedet. Deloitte og PwC har store andeler også, med henholdsvis 25 % og 20 % av omsetningen i revisjonsmarkedet. Lavest andel og omsetning er BDO med kun 1 %. EY har størst andel totalt i markedet også, det vil si lovpålagt revisjon inkludert andre tjenester, med 39 % av omsetningen. Deloitte og PwC følger etter med 25 % og 18 %. Også her er BDO med lavest andel og omsetning på 1%.

4.3 Sammenligning

For å se på om det finnes forskjeller mellom selskapene listet på børs og SMB må analysene til de to gruppene sammenlignes. Det er ikke store sprik i dataene, men det er en liten trend til forskjeller mellom gruppene. Figur 4.1 viser en grafisk fremstilling på hvordan forholdstallene fra «Oslo Børs» og «Rogaland» er fordelt. Inndelingen av forholdstallene er 0,000-0,199, 0,200-0,499, 0,500-0,999 og 1,000-2,000. «Oslo Børs» er representert med blå søyler, «Rogaland» har grå søyler. Hensikten med inndelingen er å vise hovedforskjellene mellom selskapene i de to forskjellige gruppene. Verdier over 1 betyr at det er betalt mer i rådgivningshonorar enn i revisjonshonorar. Disse selskapene betaler over det studiens definisjon for betydelig er. Som resultatene viser er det ikke mange eksempler på forholdstall over 1. På grunn av at resultatene var såpass like, er det forsøkt å skille dem inne i kategorier med forholdstall under 1. Dette ble gjort for å kunne se om det var signifikante forskjeller i den ene eller andre skalaen.

Figur 4.1 En oversikt over fordelingen av forholdstall til «Oslo Børs» og «Rogaland».

I den første søylen, med forholdstall mellom 0,000-0,199, er ni selskaper fra «Oslo Børs» representert, mot tre i «Rogaland». At forholdstallet er under 0,2 betyr at de selskapene som ligger her har betalt mindre enn 20 % i rådgivningstjenester i forhold til hva de har betalt i revisjonshonorar. I den andre søylen, med forholdstall mellom 0,200-0,499 er syv selskaper fra «Oslo Børs» og tolv fra «Rogaland». Det betyr at disse selskapene har betalt mellom 20 % og 50 % i rådgivningstjenester i forhold til hva de har betalt i revisjonshonorar. I tredje søyle, med forholdstall mellom 0,500-0,999, er åtte selskaper fra «Oslo Børs» og syv selskaper fra «Rogaland». Disse selskapene har betalt over halvparten i rådgivningshonorar i forhold til hva de har betalt i revisjonshonorar. Men de har ikke betalt like mye i rådgivningshonorar som revisjonshonorar. Det er det selskapene i den siste søylen, med forholdstall over 1, som har gjort. Her er det ett selskap fra «Oslo Børs» og tre fra «Rogaland». Disse selskapene har betalt mer i rådgivningshonorar enn i revisjonshonorar.

5 Diskusjon

Kapittelet begynner med en kort forklaring av ordbruken i diskusjonen, samt vurdering av bestemmelser gitt i lov. Deretter vil hoveddelen av drøftingen finne sted ved diskusjon av funnene fra analysen. Først for gruppen «Oslo Børs», så gruppen «Rogaland» og deretter sammenlignes gruppene. Problemstillingene diskuteres i sammenligningen av gruppene. Etterpå vil forhold som truer revisors uavhengighet når han yter rådgivningstjenester blir tatt opp og drøftet. Avslutningsvis vil det med et kritisk blikk bli gjennomgått studiens styrker og svakheter.

For å unngå mange tunge og lange ord, er det brukt enkle ord og samlebetegnelser videre i diskusjonskapittelet. Ordet revisjonshonorar vil bli brukt om honorar betalt for lovpålagt revisjon. Rådgivningshonorar vil bli brukt som en samlebetegnelse for alle de fire undergruppene «andre attestasjonstjenester», «skatterådgivning» og «andre tjenester utenfor revisjonen» for gruppen «Oslo Børs». For gruppen «Rogaland» vil rådgivningshonorar bli brukt i stedet for honorar for «andre tjenester». Rådgivningstjenester vil følge samme definisjon som rådgivningshonorar for begge gruppene. Undergruppene i rådgivningstjenestene omtales ved behov. For enklere å skille mellom revisjons- og rådgivningshonorar og summen av de to, vil det totale honoraret betalt til revisor omtales som total godtgjørelse til revisor. Minner til slutt om at omsetning fra revisjonsmarkedet er omsetning kun fra lovpålagt revisjon, mens omsetning i markedet totalt er omsetning fra både lovpålagt revisjon og rådgivningstjenester.

5.1 Vurderinger lagt til grunn

I denne studien ble det lagt vekt på forholdet mellom revisjons- og rådgivningshonorar hos 50 norske selskap. Indirekte vil det si noe om revisor kan kalle seg uavhengig på bakgrunn av revisjons- og rådgivningshonorarer. Siden det ikke står i lovverket hvor mye rådgivningstjenester revisor kan tilby, har lovgiver åpnet opp for tolkning av bestemmelsene. Tolkningen må anvendes på de sentrale bestemmelsene i revisorloven av 1999 § 4-5 om revisors adgang til å utføre rådgivningstjenester, og i revisorforskriften av 1999 § 4-4 annet ledd, om at

revisors inntekt fra rådgivningstjenester *over tid* er *betydelige* i forhold til revisjonshonoraret fra samme revisjonspliktige. Tolkningen av bestemmelsene vil diskuteres nedenfor.

For å tolke og vurdere hvor grensen går, må man vurdere *arten* og *omfanget* av rådgivningstjenestene. Med *art* menes hvilke typer rådgivningstjenester revisor har bistått den revisjonspliktige klienten med, og med *omfang* menes forholdet mellom revisjons- og rådgivningshonoraret. I revisorloven av 1999, § 4-5 fremgår det at revisor ikke kan utføre rådgivningstjenester dersom det er «*egnet til å påvirke eller reise tvil om revisors uavhengighet*». Dersom det er rent regnskapsteknisk bistand vil det ikke være behov for vurdering av revisors uavhengighet. I tilfeller hvor revisor yter flere typer rådgivningstjenester må man dermed inn å vurdere *arten*. For eksempel et revisjonsoppdrag hvor revisor leverer flere typer rådgivningstjenester og der en av tjenestene gjelder internkontroll. Ved vurderingen av internkontrollen, som ledd i revisjonen, blir det avdekket en svakhet. I den anledning kommer revisor med et konkret råd for å sikre internkontrollen igjen. Her vil *arten* av tjenesten, at revisor kom med et konkret råd, kunne påvirke eller reise tvil om revisors uavhengighet. Dersom revisor i dette tilfellet heller hadde kommet med en generell veiledning om prinsippene om internkontroll, ville situasjonen kunne bli vurdert annerledes.

For å vurdere *omfanget* handler revisorforskriften av 1999, § 4-4 annet ledd, om en sentral bestemmelse. Det går frem fra bestemmelsen at revisors inntekt fra rådgivningstjenester skal *over tid* være *betydelige* i forhold til revisjonshonoraret fra samme revisjonspliktige. Angermo og Lykke (2010) argumenterer for at det rent språklig vil være naturlig å kalle et honorar fra rådgivningstjenester *betydelig* dersom honoraret er like stort som revisjonshonoraret. De påpeker derimot at det er flere forhold som kan spille inn og at forholdene bør bli tatt hensyn til. Alt fra om den revisjonspliktige er av allmenn interesse, om det er mulig for den revisjonspliktige å innhente bistanden fra andre eller hvor stor den totale størrelsen på honoraret er. Man må kunne akseptere et høyere rådgivningshonorar hos mindre revisjonspliktige klienter enn fra større revisjonspliktige klienter. Det må kunne forventes at de større klientene enklere kan skaffe kompetansen selv, enn det de små kan. Forskriften nevner også kriteriet *over tid*. Rådgivningshonoraret skal ikke *over tid* være *betydelig*. Det er med andre ord ikke ulovlig å utføre rådgivningstjenester hvor honoraret er *betydelig* i forhold til revisjonshonoraret i korte perioder. Spesielle behov hos den revisjonspliktige vil være typisk for slike hendelser. Et

eksempel her kan være ved egenkapitaltransaksjoner. Denne tolkningen deler også synet til revisorutvalget. De uttalte at grensen normalt ville være nådd der hvor godtgjørelsen til revisor for rådgivningstjenester utgjør et vesentlig beløp i forhold til revisjonshonoraret. Begge disse tolkningene er lagt til grunn i den videre drøftelsen. Rådgivningstjenester over tid er betydelige dersom honoraret er like stort som, eller større enn, revisjonshonoraret.

Eksempelvis vil det være forskjell på et oppdrag hvor revisjonshonoraret er 10 000 NOK og rådgivningshonoraret er 20 000 NOK, mot et oppdrag hvor revisjonshonoraret er 1 000 000 NOK og rådgivningshonoraret er 2 000 000 NOK. Forholdstallet vil i disse tilfellene være like, men det vil være vesentlig mer rådgivningstjenester som blir levert for 2 000 000 NOK. Man vil kunne anta at den revisjonspliktige som betaler 20 000 NOK i rådgivningstjenester er blant SMB, og at disse gjerne trenger mer kompetanse. Det er gjerne et lite selskap med et par ansatte uten økonomisk kompetanse. En revisor vil ikke bli økonomisk avhengig av denne klienten. Med klienten som betaler 2 000 000 NOK i rådgivningstjenester, mot 1 000 000 NOK i revisjonshonorar, vil en revisor derimot på ingen måte oppfattes som uavhengig av en rimelig opplyst tredjepart. Det kan derfor argumenteres for at revisors uavhengighet ikke er til stede her. Dersom revisor frykter å miste revisjonsoppdraget hos denne klienten, kan han velge å gi en ren revisjonsberetning for å beholde honoraret fra rådgivningstjenester (Angermo & Lykke, 2010).

5.2 Gruppen Oslo Børs

Ingen selskaper blant utvalget fra «Oslo Børs» har forholdstall på 0. Det vil si at samtlige selskaper benytter sin valgte konsernrevisor til rådgivningstjenester. De 2 selskapene med lavest forholdstall ligger på 0,089 og 0,098, henholdsvis Aker Solutions og TGS-NOPEC Geophysical Company. 7 av 9 selskaper med forholdstall under 0,200 har det til felles at de ikke benytter seg av alle rådgivningstjenestene som tilbys. Eksempelvis er selskapet Aker Solutions, som betaler 5 600 000 NOK til revisor i revisjonshonorar. Aker Solutions har kun benyttet seg av rådgivningstjenesten «andre tjenester utenfor revisjonen» til den nette sum av 500 000 NOK. Dette gir dem det lave forholdstallet på 0,089. Aker Solutions rådgivningshonorar utgjør bare 8,20 % av den totale godtgjørelsen til revisor. I motsatt ende

betaler Schibsted 13 000 000 NOK i revisjonshonorar, og 12 000 000 NOK i rådgivningshonorar til deres valgte revisor. Dette gir et forholdstall på hele 0,923, noe som betyr at rådgivningshonorarene utgjør hele 48 % av den totale godtgjørelsen til revisor. Som nevnt i metodekapittelet, vil en prosent på 48 bety at det er betalt nesten like mye i rådgivningshonorar som revisjonshonorar. Telenor, Wallenius Wilhelmsen Logistics og Norwegian Finans Holding har også høye rådgivningshonorar, med henholdsvis 0,901, 0,857 og 1,137. Alle disse fire selskapene med forholdsvis høye forholdstall, står i fare for å betale betydelige honorarer over tid for rådgivningstjenester i forhold til revisjonshonoraret til sin valgte revisor.

Det er kun ett selskap i denne gruppen som har forholdstall over 1. Norwegian Finans Holding er det eneste selskapet som har betalt mer i rådgivningshonorar enn i revisjonshonorar. Med 1 106 000 NOK betalt i revisjonshonorar og 1 258 000 NOK i rådgivningshonorar. For allmennaksjeselskap, ASA, av offentlig interesse gjelder særskilte bestemmelser for revisors uavhengighet, jf. revisorloven av 1999 kapittel 5a. På grunn av at selskapene har omsettelige verdipapirer stilles det strengere krav til revisors uavhengighet, i form av krav til revisorrotasjon, åbenhetsrapporter med mer. Revisor bør derfor opptre ekstra varsomt blant sine revisjonspliktige klienter av offentlig interesse. Som det er redegjort for tidligere, kan revisor bli straffet og stilt erstatningsansvarlig dersom han opptrer uaktsomt. Norwegian Finans Holding kommenterer i årsrapporten at 921 000 NOK tilhørende undergruppen «andre tjenester utenfor revisjonen» skyldes implementering av den internasjonale regnskapsstandarden IFRS 9. Dersom dette stemmer vil forholdstallet til Norwegian Finans Holding sannsynligvis være lavere de foregående årene og i årene som kommer. I så tilfelle vil ikke rådgivningshonoraret over tid være betydelig i forhold til revisjonshonoraret. Dette blir bare spekulasjoner siden denne studien kun ser på året 2017, og det ikke er datagrunnlag for å uttale seg om tidligere års forhold. Dersom man ser på dataene isolert sett, uten å tenke på tidsperspektivet, er det klart at revisor her kan oppfattes som ikke uavhengig.

I kommentarer til dataene opplyser Marine Harvest at revisjonshonoraret på 14 923 360 NOK er en estimert kostnad og ikke en faktisk kostnad. Marine Harvest betaler 2 798 130 NOK for «skatterådgivning» til deres valgte konsernrevisor, EY. I forhold til revisjonshonoraret er

rådgivningshonoraret relativt lavt. Forholdstallet av de to oppgitte beløpene ovenfor blir 0,188 og det vil derfor ikke diskuteres nærmere her.

Bortsett fra de selskapene som er omtalt over her, er det ikke noen andre selskaper fra denne gruppen som skiller seg ut med tanke på rådgivningshonorar kontra revisjonshonorar. Samlet sett så er det kun 1 av 25 selskap i denne gruppen som har betalt mer i rådgivningshonorar enn revisjonshonorar. Dette ene selskapet med forholdstall over 1, har en plausibel forklaring i årsrapporten. Det er heller ikke sett på tidligere års godtgjørelser. Revisor må dermed under tvil kunne sies å være både virkelig og tilsynelatende uavhengig når det kommer til revisorer som reviderer selskap av allmenn interesse.

5.2.1 Forskjeller mellom revisjonsselskapene

Fra tabell 4.3 ser man at det kun er revisjonsselskaper blant de fem store som representerer selskapene, nemlig KPMG, EY, Deloitte, PwC og BDO. Dette er trolig på grunn av at disse revisjonsselskapene har kompetansen og kapasiteten til å revidere store ASA. Et interessant funn når det kommer til omsetning av godtgjørelse til revisor, er at KPMG har størst andel omsetning i revisjonsmarkedet, mens EY har størst andel omsetning i markedet totalt. Tallene anvendt i diskusjonen under er rundet av for enkelhetsskyld. For omsetningen i revisjonsmarkedet har KPMG 40 % mot EYs 37 %. Men ved omsetningen i markedet totalt har KPMG 35 %, mens EY har 42 %. KPMG omsatte for 148 MNOK i revisjonshonorar, mens EY omsatte for 137 MNOK. Her ser man at KPMG omsatte for nesten 10 MNOK mer enn EY. For rådgivningstjenester omsatte KPMG for 37 MNOK, mens EY omsatte for 87 MNOK. Her ser man at KPMG har omsatt for 50 MNOK mindre enn EY. Det er hovedsakelig i de to undergruppene «skatterådgivning» og «andre tjenester utenfor revisjonen» at EY har større omsetning enn KPMG. I undergruppen «revisjonsrelaterte tjenester» er det KPMG som har størst omsetning.

Hva kan være årsaken til forskjellen i omsetningen mellom revisjonsmarkedet og markedet totalt hos KPMG og EY? Fra tabell 4.3 ser man at KPMG har seks revisjonspliktige selskaper som de representerer blant utvalget, mens EY har ni revisjonspliktige selskaper som de

representerer. Ergo omsetter KPMG mer per revisjonspliktige klient enn EY. Begge har klienter som betaler mye og lite i godtgjørelser. Overfladisk sett kan dette styrke påstanden om at noen revisjonsselskaper leverer lave anbud, men at de i gjengjeld tar et påslag i pris på sine rådgivningstjenester. I dette tilfellet vil det være gjeldende for EY. Dersom dette ikke er tilfellet kan en mulig forklaring være at KPMG sine klienter i større grad ikke ønsker å få levert rådgivningstjenester, et eksempel følger under her. Fire av KPMGs seks klienter velger å kun motta et par av rådgivningstjenestene. Tilsvarende er det kun to av ni klienter som ønsker det samme hos revisjonsselskapet EY. Hva som er årsaken til dette er interessant, men vites ikke og kommenteres ikke ytterligere her.

Et eksempel på konsekvensen av å motta alle rådgivningstjenester versus å motta et par vil bli gjennomgått her. Det er de to største norske selskapene på «Oslo Børs» som blir brukt som eksempel, nemlig Equinor og Telenor. Equinor representeres ved KPMG og Telenor representeres ved EY. I revisjonshonorar betaler Equinor 50 404 300 NOK til KPMG, mens Telenor betaler 36 400 000 NOK til EY. Equinor betaler ikke for rådgivningstjenestene «skatterådgivning» og «andre tjenester utenfor revisjonen» til KPMG. De betaler kun for «andre attestasjonstjenester» som utgjør 14 047 100 NOK. Telenor betaler derimot henholdsvis 10 800 000 NOK og 20 700 000 NOK for disse rådgivningstjenestene til EY. I tillegg betaler de 1 300 000 NOK for «andre attestasjonstjenester». Totalt betaler Equinor 64 451 400 NOK i godtgjørelse til KPMG, mens Telenor betaler 69 200 000 NOK i godtgjørelse til EY. Kort oppsummert betaler Equinor mer i revisjonshonorar enn Telenor. På grunn av at Equinor ikke bruker KPMG til alle rådgivningstjenestene, betaler Telenor derimot mer i total godtgjørelse til revisor enn Equinor. Disse rådgivningstjenestene gir store utslag på forholdstallet. Equinor med et forholdstall på 0,279 og Telenor med 0,901. Telenor har nesten betalt like mye i rådgivningshonorar som de har betalt i revisjonshonorar til revisor. Dersom forholdet hos Telenor mellom lovpålagt revisjon og rådgivningstjenester ikke endres, kan rådgivningshonoraret over tid stå i fare for å bli betydelig. For en rimelig og opplyst tredjepart kan det da oppfattes som at revisor ikke opptrer uavhengig overfor sin revisjonspliktige klient. Men ved å kun vurdere gjeldende data har ikke Telenor betalt halvparten eller mer av revisjonshonoraret i rådgivningstjenester, og revisor fremstår som uavhengig.

PwC representerer fem revisjonspliktige klienter, hvorav totalen for revisjonshonorar er 33 974 200 NOK og totalt rådgivningstjenester er 21 944 600 NOK. Dette forholdet må sies å være noe høyt. Til sammenligning kan vi nevne Deloitte som har noenlunde lik prosent i markedsomsetning. Deloitte representerer fire revisjonspliktige klienter, hvorav totalt revisjonshonorar utgjør 50 711 000 NOK og totalt rådgivningstjenester utgjør 10 173 000 NOK. Når vi sammenligner disse to ser vi at PwC har lavere revisjonshonorar enn Deloitte, men høyere totalt rådgivningshonorar. PwC yter jevnt over alle typer rådgivningstjenester.

KPMG og EY skiller seg klart ut blant gruppen, som de to største revisjonsselskapene med andel av omsetningen på rundt 40 % hver. Deloitte og PwC har en andel hver på rundt 10 %, mens BDO kun har 1 %. De tre revisjonsselskapene Deloitte, PwC og BDO har noenlunde samme ranking når det kommer til omsetningen av både revisjonsmarkedet og markedet totalt. BDO representerer kun et selskap fra utvalget i «Oslo Børs», og de har kun bistått deres revisjonspliktige klient med skatterådgivning. På bakgrunn av kun en revisjonspliktig klient blir ikke dette funnet tillagt noen spesiell form for verdi, og er derfor ikke diskutert nærmere her.

5.3 Gruppen Rogaland

To selskaper fra «Rogaland» har forholdstall på 0. Det betyr at de ikke mottar rådgivningstjenester fra sin valgte revisor. Selskapene dette gjelder for er Aibel Holding I AS og SFR Holding AS. Dette trenger ikke å bety at de ikke mottar rådgivningstjenester fra revisorer, det betyr at den revisoren som utfører lovpålagt revisjon hos dem ikke leverer rådgivningstjenester til dem. Det er flere muligheter til dette. Det kan være at selskapene innehar den kompetansen det trengs for rådgivningstjenestene som revisor tilbyr, eller som nevnt ovenfor, at de betaler en annen revisor for disse tjenestene.

Ett selskap, Risa Gruppen AS, har forholdstall på 0,914. Noe som betyr at rådgivningshonoraret er betydelig likt revisjonshonoraret. Her bør revisor passe på slik at rådgivningshonoraret ikke blir større enn revisjonshonoraret. Revisor bør også forsøke å redusere rådgivningen, slik at honoraret over tid ikke kan oppfattes som betydelig.

Tre selskaper fra «Rogaland» hadde forholdstall over 1, henholdsvis Solveig Gas Holdco AS, Fatland-Holding AS og Solstad Offshore ASA. Basert på tallene fra 2017 er det vanskelig å si noe om dette er enkeltstående hendelser eller om de har hatt høyt rådgivningshonorar over tid. Først vil Solveig Gas Holdco AS og Fatland-Holding AS drøftes sammen, deretter drøftes Solstad Offshore ASA i eget avsnitt. Det har ikke vært mulig å komme i kontakt med Solveig Holdco AS og Fatland-Holding AS for å få svar på det høye rådgivningshonoraret. Deres totale godtgjørelse til revisor utgjør henholdsvis 1 695 000 NOK og 2 124 000 NOK. Angermø og Lykkes (2010) argumentasjon om at man kan akseptere et relativt sett høyere rådgivningshonorar fra mindre klienter drøftes her. Spørsmålet blir om Solveig Gas Holdco AS og Fatland-Holding AS kan defineres som *mindre klienter*. Deres driftsinntekt for 2017 er 6 315 000 NOK for Solveig Gas Holdco AS og 4 468 878 NOK for Fatland-Holding AS (oppgitt i vedlegg 2). Med denne driftsinntekten vil ikke de to selskapene defineres som mindre klienter, og de klassifiserer ikke til lempingen av reglene om at revisor kan bistå mindre klienter utover forholdet med rådgivningstjenester. Man må derfor forvente at Solveig Gas Holdco AS og Fatland-Holding AS bør kunne skaffe den kompetanse som behøves selv, og ikke bruke revisor for mye. Med utgangspunkt i antakelsen om at de ikke defineres som *mindre klienter*, må det ses på som at revisor opptrer ikke uavhengig.

Solstad Offshore ASA, heretter kalt Solstad, er eneste ASA i gruppen fra Rogaland. Det innebærer at revisor skal være særskilt uavhengig av denne revisjonspliktige klienten. Utfyllende informasjon om godtgjørelsene til revisor er hentet fra Solstad sin offentliggjorte årsrapport. Her har de kommentert godtgjørelsen til revisor. Honoraret for «skatterådgivning» på 6 335 000 NOK (mot 5 113 000 NOK i revisjonshonorar) er hovedsakelig relatert til bistand knyttet til skatterapporteringer til myndigheter i andre land. Selskapet har noenlunde like honorar og kommentarer til revisor for de to foregående årene også. (Solstad Farstad, 2018). Revisors godtgjørelse fra «skatterådgivning» er honorar til selskapets valgte revisor, uavhengig av om det er relatert til skatterapporteringer i andre land eller ei. Dette kan være et tilfelle på hvor revisor er økonomisk avhengig av den revisjonspliktige klienten. Solstad betaler totalt 12 916 000 NOK til revisor, hvorav 7 803 000 NOK er fra rådgivningshonorar. Her ser man at revisor kan stå i fare for å miste høye rådgivningshonorar ved tap av Solstad som revisjonsklient. Nå har Solstad EY som sin valgte revisor, og EY er en av de fem store i Norge.

De vil nok derfor ikke bli påvirket i særlig grad av å miste Solstad som klient. Selv om de kanskje er virkelig uavhengig, vil de stå i fare for å ikke være tilsynelatende uavhengig. Men dataene viser at revisor her vil kunne oppfattes for å være ikke uavhengig for en rimelig og opplyst tredjepart.

Sett bort fra selskapene som er drøftet over, er det ikke andre selskaper fra denne gruppen som skiller seg spesielt ut med tanke på revisjons- og rådgivningshonorar. Det er 3 av 25 selskaper i denne gruppen som har forholdstall over 1, noe som betyr at de har betalt mer i rådgivningshonorar enn revisjonshonorar. Disse tre selskapene blir stående igjen med den oppfattelse om at revisor tilsynelatende kan være ikke uavhengig. Bortsett fra disse tre selskapene, må det kunne sies at revisor er både virkelig og tilsynelatende uavhengig når det kommer til revisorer som reviderer SMB.

5.3.1 Forskjeller mellom revisjonsselskaper

Fra tabell 4.6 ser vi at det ikke foreligger forskjeller i hvilket revisjonsselskap som har størst omsetning. Verken totalt i markedet eller i revisjonsmarkedet. Det er totalt åtte revisjonsselskaper som reviderer klienter fra utvalget i gruppen «Rogaland». Kun tre revisjonsselskaper, EY, Deloitte og PwC representerer flere enn én klient. Det vil si at de andre fem revisjonsselskapene, Iversen Revisjon, KPMG, RSM Norge, Erga Revisjon og BDO kun representerer ett selskap hver. BDO, som er ett av de fem store revisjonsselskapene i Norge, ligger på bunn av tabellen med kun 1 % av omsetningen i begge markeder. På grunn av størrelsen på utvalget og lite datagrunnlag, spekuleres det ikke mer i om det er tilfeldige funn eller eventuelle trender. Dersom noe skulle bli trukket ut fra gruppen «Rogaland», må det være revisjonsselskapet EY. De har også her de høyeste rådgivningshonorarene mot revisjonshonorarene, slik vi også så fra gruppen «Oslo Børs». EY har 16 MNOK i revisjonshonorar og 12 MNOK i rådgivningshonorar. Det er 4 MNOK som skiller dem, noe som gir et forholdstall på 0,739. Ifølge tabellen bryter ikke EY kravet om at rådgivningshonoraret må være betydelig i forhold til revisjonshonoraret, men det påpekes at EY er det selskapet som skiller seg mest ut blant begge gruppene. Grunnet størrelsen på utvalget blir det vanskelig å diskutere og konkludere noe fra denne gruppen.

5.4 Sammenligning

Det som kommer tydeligst frem av resultatene, er at det er normalt at revisor leverer rådgivningstjenester til sine revisjonspliktige klienter. Av de 50 gjennomgåtte selskapene er det kun to som ikke benyttet seg av rådgivningstjenester fra sin valgte revisor. Dette funnet var ikke overraskende, da det ble forventet at mer eller mindre samtlige revisjonspliktige selskap ville motta rådgivningstjenester fra sin revisor. Det interessante med studien var å finne ut forholdet mellom revisjons- og rådgivningshonoraret.

I figur 4.1 er det forsøkt å tydeliggjøre forskjellene av forholdstallene. Med denne inndelingen ser vi et klart skille mellom de to første søylene. Det er ikke store forskjellene, men hovedforskjellen mellom de to gruppene ligger her. Selskapene fra «Oslo Børs» har ni selskaper representert i den første søylen (forholdstall mellom 0-0,199). Seks av disse selskapene mottar ikke en eller flere rådgivningstjenester utenom den lovpålagte revisjonen. De tre selskapene som mottar rådgivningstjenester har alle til felles at honorarene til disse tjenestene er svært lave i forhold til revisjonshonoraret. Videre har «Oslo Børs» syv selskaper i den andre søylen (forholdstall mellom 0,2-0,499). Disse tallene er forholdsvis like. Forskjellen kommer når vi sammenligner disse dataene med «Rogaland». «Rogaland» har kun tre selskaper representert i den første søylen, og hele tolv selskaper i den andre søylen. Det vil si at omtrent halvparten av selskapene i «Rogaland» har betalt cirka halvparten av summen til revisjonshonorar i rådgivningshonorar. For «Oslo Børs» er det hele ni selskaper som har forholdstall under 0,199, noe som betyr at de har betalt en femtedel av revisjonshonorar i rådgivningshonorar. De fleste selskapene som dette gjelder har det til felles at de ikke mottar alle rådgivningstjenester som revisor tilbyr, eller at selskapene bruker disse tjenestene minimalt. Dette kan komme av at selskapene er så store at de har egne interne revisorer til å løse oppgavene i større grad enn SMB selskapene fra «Rogaland». På den andre siden, i fjerde søyle (forholdstall mellom 1-2), har «Oslo Børs» kun ett selskap representert mot tre i «Rogaland». Det betyr at «Oslo Børs» har ett selskap, Norwegian Finans Holding, som har betalt mer i rådgivningstjenester enn i revisjonshonorar, mens «Rogaland» har tre selskaper. I stor grad er forholdet mellom revisjons- og rådgivningshonorarene innenfor bestemmelsene for revisors regler for uavhengighet ved ytelse av disse tjenestene.

4 av de 50 selskapene i studien har forholdstall over 1. Selv om kun ett av disse fire tilhører i gruppen «Oslo Børs», er det to ASA som opptrer med forholdstall over 1. Denne selskapsformen innebærer at selskapene er av allmenn interesse, noe som gjør at det stilles strengere krav til revisors uavhengighet ved utføring av lovpålagt revisjon. En av årsakene til dette er at regnskapsbrukerne må ha stor tillit til at regnskapet medfører riktighet av den finansielle informasjonen. Det er helt sentralt for selskaper som omsetter i verdipapirmarkedet at det er tillit til informasjonen. For eksempel kan eventuelle investorer ved uriktig finansiell informasjon tape penger. Det bør derfor ikke forekomme den minste tvil ved revisors uavhengighet i revisjonen av slike selskap. Det at denne studien har funnet to ASA med forholdstall over 1 er bemerkelsesverdig. Spesielt med tanke på at det kun er ett av selskapene, Norwegian Finans Holding, som har kommet med en fornuftig forklaring til det høye tallet, da lovverket sier at forholdet skal være betydelig over tid. Det andre selskapet, Solstad Offshore ASA, bør det følges med på fremover for å se om andel rådgivningshonorar går ned eller opp over tid.

Fra teorien så har det ikke vært noe klart svar på hvilke resultater man kunne forvente å finne i studien. På bakgrunn av Finanstilsynets tematisyn i 2002/2003 og Firth sin studie fra 1997 kunne man forvente å finne høye forholdstall mellom revisjons- og rådgivningshonorar i studien. På bakgrunn av Hope og Langlis studie fra 2010 og Zhang et al. fra 2016 kunne man ikke forvente å finne høye forholdstall. Det kan se ut som om innstrammingen av det norske regelverket i 2005 har påvirket revisors adferd. Men fremdeles finner vi eksempler på tilfeller hvor revisor kan komme ut for å sette seg selv i en situasjon hvor han kan oppfattes som ikke uavhengig.

Av figur 4.1 kan man også se at det er forholdsvis lik fordeling mellom de to gruppene. «Oslo Børs» er jevnt representert med syv til ni selskaper i hver av de tre første søylene. «Rogaland» har en liten topp i den andre søylen, med tolv selskaper med forholdstall mellom 0,2-0,499. «Rogaland» er også den gruppen som har færrest selskap i den første søylen, og flest selskap i den fjerde og siste søylen. Det kan bety at revisor er mindre nøye på reglene om honorar ved SMB enn for selskap av allmenn interesse. Det kan også bety at disse SMB har større behov for revisors kompetanse, samt at revisor kan være klar over at Finanstilsynet kan akseptere et

relativt sett høyere rådgivningshonorar hos revisjonspliktige klienter av liten størrelse. Med kun 25 undersøkte selskaper i gruppen «Rogaland» er det ikke mulig å komme til en klar konklusjon for dette funnet. Men dersom vi skal trekke ut en antakelse fra studiens resultater, kan den være at det ser ut som om revisor er litt strengere for selskap av allmenn interesse, og at de er litt mindre streng for selskap av ikke allmenn interesse og av mindre størrelse. Det hadde vært interessant å gjort studien med et større utvalg, for å se om denne forskjellen hadde blitt større eller mindre.

Basert på utvalget er det ikke noen revisjonsselskaper som skiller seg spesielt ut i mengden. Men både EY og PwC har tendenser til å tilby mer rådgivningstjenester enn de andre revisjonsselskapene. For EY kom denne tendensen til syne i begge gruppene, mens for PwC var den bare tilstede i gruppen fra «Oslo Børs». Det drøftes ikke mer om gruppen fra «Rogaland» her på grunn av lite representative data. Dersom vi teller forholdstallene for gruppen «Oslo Børs» og fordeler dem på revisjonsselskap, ser vi de samme tendensene her. Fra den tredje søylen i figur 4.1, med forholdstall mellom 0,500-0,999, ser vi at «Oslo Børs» har åtte selskap her. EY representerer fire selskap her, PwC representerer tre selskap og KPMG representerer kun ett selskap her. Deloitte og BDO er ikke representert i denne søylen. Det er PwC som representerer klienten med forholdstall over 1. BDO er kun representert med en klient, og denne klienten er i den første søylen, med forholdstall mellom 0-0,199. Ellers er revisjonsselskapene fordelt jevnt. Tidligere i diskusjonskapitlet er det nevnt en mulig forklaring til funnene. Det er mulig at EY og PwC tilbyr lavere pris ved revisjonsanbud, for at de deretter prøver å tjene dette inn igjen ved at de skruer opp prisen på rådgivningstjenestene.

5.5 Bekymringer for revisors uavhengighet

Det er store summer som betales i godtgjørelse til revisor. De 50 utvalgte norske selskapene betalte i 2017 i overkant av 600 MNOK til revisor for revisjons- og rådgivningstjenester. Av disse 600 MNOK er rundt 185 MNOK fra Rådgivningstjenester. Lovverket i Norge er utformet for å begrense muligheten for at revisor skal opptrå ikke uavhengig. Med så store summer er det forståelig at lovgiver er bekymret for revisors uavhengighet. Betydelige rådgivningshonorar er ikke bare et spørsmål om virkelig og tilsynelatende uavhengighet i forhold til hver enkelt

revisjonspliktige klient, det er også et spørsmål om hvordan revisorbransjen fremstår utad. Dersom samfunnet får det inntrykket at revisor tjener store deler av sine inntekter fra rådgivningstjenester kan det svekke revisors rolle som allmennhetens tillitsperson. Studien har tatt opp noen trusler mot revisors uavhengighet på bakgrunn av revisjon- og rådgivningshonorar. Disse truslene er fremsatt som påstander og vil drøftes nedenfor. Den første trusselen som vil bli drøftet er påstanden om økonomisk avhengighet. Den andre trusselen er påstanden om at revisor skal ta beslutninger i den revisjonspliktiges selskap. Det vil tas opp en trussel til, på bakgrunn av funnet gjort i studien. Den tredje og siste trusselen er at revisor skal sette prisen for revisjonen i anbudssituasjoner for lavt i forhold til lønnsomheten, for å vinne anbudsprosessen.

At en revisor er økonomisk avhengig vil si at revisor er villig til å oppgi sin uavhengighet for klienter som betaler store honorarer i rådgivningstjenester. På den ene siden er lovgiver redd for at høye rådgivningshonorar skal gå på bekostning av uavhengigheten. Eksempelvis dersom revisor skulle hatt en revisjonspliktig klient som betalte langt over revisjonshonoraret i rådgivningshonorarer. Gitt at revisor hadde funnet en vesentlig feil i denne klientens regnskap, kunne revisor valgt å overse denne feilen for å beholde klienten. Her kan revisor bli redd for å miste klienten og inntekten fra rådgivningstjenestene dersom revisor sier ifra om regnskapsfeilen. På den andre siden argumenterer DeFond et al. (2002) for den store kostnaden revisor risikerer å påløpe ved å miste omdømme dersom avhengigheten blir avdekket. Et godt eksempel her er Enron-skandalen. Revisjonsselskapet Arthur Andersen mistet alle klientene sine i kjølvannet av denne skandalen. Klientene ønsket ikke å fortsette å bruke Arthur Andersen i frykt for at lovgiverne skulle mistenke dem for regnskapsjuks. Men også fordi en revisjonsberetning fra Arthur Andersen ikke lenger ble sett på som en uavhengig beretning. Hope og Langli (2010) legger i tillegg til at revisor vet at i følge med rettsaker følger det store kostnader. Både i form av rettskostnader, men også tapt inntekt og omdømme. Dersom det blir kjent at en revisor har utført en uforsvarlig jobb eller mistet bevilgningen vil det sannsynligvis føre til økte kostnader og redusert inntekt. Lovgiver frykter derimot at den økonomiske avhengigheten skal bli så stor at motargumentene ikke betyr noe for revisor. Med disse påstandene i minne ser vi at de norske lover og regler på området er utformet for å begrense nettopp slike situasjoner. Denne studiens funn viser at revisor i stor grad overholder sin uavhengighet og studien støtter derfor opp om DeFond et al. og Hope og Langli sine argumenter.

En annen trussel er at dersom revisor utfører rådgivningstjenester kan han stå i fare for å ta beslutninger i den revisjonspliktige selskap. Lovgiver skulle kanskje ønske at det var et absolutt forbud mot rådgivningstjenester, istedenfor har vi tidligere gjennomgått at de har valgt å begrense revisors mulighet for å tilby rådgivningstjenester. Revisor kan gi veiledning, men skal være påpasselig med å komme med konkrete råd. Kommer han med råd eller spesifikk veiledning kan han indirekte påvirke den revisjonspliktiges beslutningsprosess. Da vil revisor komme i den situasjonen at han kan stå i fare for å revidere eget råd. Bekymringen hos lovgiver er at revisor ikke vil innrømme feil i eget arbeid. Selv om rådgivningstjenester utført av valgt revisor kan utgjøre en trussel mot uavhengigheten, åpner lovgiver opp for å utvise skjønn. Siden revisor tilegner seg verdifull kunnskap om den revisjonspliktiges virksomhet ved revisjonen, kan den revisjonspliktige klienten dra nytte av dette i en viss grad. For eksempel bør det veiledes mindre konkret for foretak av allmenn interesse og hvor beslutningen vil ha stor betydning for resultatet. Derimot vil selskap av liten størrelse dra god nytte av å bruke valgt revisor til rådgivningstjenester. Det vil påløpe større kostnader enn nytte for et lite selskap dersom de må innleie andre for å bistå med de samme tjenestene. Man ser her at den samfunnsmessige nytten av revisors rådgivningstjenester bør veie tyngre enn streng tolkning av uavhengighetskravet. Ut fra funnene gjort i denne studien kan det tyde på at gruppen fra «Rogaland» mottar litt mer rådgivningstjenester enn gruppen fra «Oslo Børs», i forhold til revisjonshonoraret (DeFond et al., 2002; Elvestad, 2009).

Den tredje og siste trusselen som blir drøftet er at revisor setter prisen for revisjon i anbudprosesser lavt for å vinne anbudsrunden. Angermo og Lykke (2010) argumenterer for at det hovedsakelig oppstår to trusler rettet mot revisors uavhengighet her. For det første er det trusselen om at revisor utfører en slett revisjon fordi den ikke er lønnsom. I et forsøk for å opprettholde lønnsomheten kan revisor presses til å ta noen snarveier, og gå på akkord med revisorloven. Den andre trusselen er at revisor tar på seg rådgivningstjenester han normalt ikke ville påtatt seg for å forsøke å forsvare det lave revisjonshonoraret. Dette vil kunne slå dårlig ut på revisors uavhengighet med tanke på forholdet mellom revisjons- og rådgivningshonoraret. Det blir vanskelig å kommentere disse truslene opp mot studien, da studien ikke har mulighet til å undersøke truslene ytterligere. Basert på funnene om at EY og PwC mottar en større andel rådgivningshonorar i forhold til de andre revisjonsselskapene, kan disse truslene være reelle

hendelser for EY og PwC. For de andre revisjonsselskaper foreligger det ingen slike tendenser og stort sett ligger de fleste rådgivningshonorarene godt under revisjonshonorarene.

5.6 Styrker og svakheter

En styrke ved studien er at både selskaper av allmenn interesse og SMB ble undersøkt. Andersen og Refsnes (2006) utførte ikke analyse på SMB med begrunnelse om at tallmaterialene var vanskeligere å få tilgang på. Samtidig mente de at selskapene på hovedlisten til Oslo Børs var av mer allmenn interesse og at det gav et mer korrekt bilde av det totale markedet. Vår studie inkluderer SMB med det argumentet om at det blir et mer riktig bilde av det totale markedet dersom SMB blir inkludert i undersøkelsen. Selv om gjerne selskaper fra børsen er av allmenn interesse, så utgjør SMB brorparten av alle selskaper og all lovpålagt revisjon i Norge. Det er derfor av stor interesse å se på selskaper som klassifiserer i SMB. I tillegg er det interessant å se om revisor forskjellsbehandler selskaper på børs og SMB.

En svakhet ved denne studien er at den kun undersøker selskapene for ett år, 2017. Det fremgår av revisorforskriften § 4-4 annet ledd at «*samlet inntekt fra rådgivnings- eller andre tjenester over tid er betydelige i forhold til revisjonshonoraret fra den samme revisjonspliktige*». Stikkordet her er *over tid*. Det er med andre ord greit å utføre rådgivningstjenester av betydelig verdi ett år så lenge det *over tid* er normalt. Det vil si at selv om et revisjonsselskap har høy eller lav inntekt fra et av de undersøkte selskapene dette året, så kan det være tilfeldig for det undersøkte året. Norwegian Finans Holding med sitt forholdstall på 1,137 trenger altså ikke utgjøre noen form for trussel for revisors uavhengighet dersom året 2017 er et unntak. Det fremgår i deres årsregnskap at 921 000 NOK av 1 188 000 NOK under «andre tjenester utenfor revisjonen» er relatert til implementering av IFRS 9. Dersom dette stemmer vil forholdstallet til Norwegian Finans Holding sannsynligvis være lavere de foregående årene og i årene som kommer. Revisorforskriften § 4-4 gir med andre ord tillatelse til høye honorar ved spesielle behov. Forskningsmessig er det også bedre å gjennomføre studier over lengre tidsperspektiv, dette drøftes nedenfor.

En annen svakhet ved studien er at det kun er 25 selskaper av allmenn interesse og 25 fra SMB-listen. Det kan ikke påstås at utvalget er representativt for populasjonen, noe som betyr at funnene ikke kan generaliseres. For det første kan størrelsen på utvalget økes. Saunders et al. (2012) argumenterer for at jo større utvalget er, desto lavere er sannsynligheten for feil i generaliseringen. Han skriver videre at utvelgelsen går på kompromiss mellom nøyaktigheten av funnene og hvor mye tid og ressurser som er satt av til studien. For det andre bør utvalget bli trukket i et sannsynlighetsutvalg, og da gjerne som tilfeldig utvalg. For det tredje bør det endres fra tverrsnittsundersøkelse til panelstudier. Som nevnt i metodekapittelet er panelstudier en undersøkelse som går over lengre tid og med de samme deltakerne (Johannessen et al., 2011) En panelstudie vil styrke studien, da det vil gi mulighet for en større innsikt i selskapenes honorar enn det man får av tverrsnittsundersøkelser. Datagrunnlaget kan bli gjort vesentlig større, ved å øke perioden fra ett til for eksempel tre år. Dette vil gi bedre grunnlag for å kunne hevde at revisor er uavhengig eller ei, basert på forholdet mellom revisjons- og rådgivningshonorar. Det vil i tillegg samsvare med lovverket som sier at revisor ikke skal motta høye rådgivningshonorar i forhold til revisjonshonoraret over tid, jf. revisorforskriften § 4-4 annet ledd. Dersom perioden økes vil selskapene som ligger over grensen lettere skilles ut, og funnene blir mer slagkraftige. For å oppsummere så bør studien ha et større og tilfeldig utvalg, samtidig som studien undersøker selskapene over flere år. Grunnet kort tid for å utføre denne studien var det manglende kapasitet til å oppfylle disse forslagene. Studien kunne også blitt utvidet med for eksempel å sjekke selskapenes revisjonsberetninger opp mot rådgivningshonorarene, for å se om det er en trend at honorarene betalt til revisor påvirker revisjonsberetningen.

6 Konklusjon

Norge fikk en strengere revisorlov som følge av regnskapsskandalene som rammet både innenlands og utenlands. Rådgivningsutvalget avdekket i 2002/2003 omfattende bruk av revisor til rådgivningstjenester. Regler om revisors begrensning av rådgivning var derfor en av de mest sentrale bestemmelsene som kom. Tidligere forskning har diskutert hvorvidt honorar fra rådgivningstjenester påvirker revisors uavhengighet, uten å klare å finne entydige bevis. Hope og Langli (2010) fant ikke bevis for at revisorene lot seg påvirke av høye honorar. Mens Firth (1997) derimot fant en sammenheng mellom revisjons- og rådgivningshonorar. Når revisor leverer rådgivningstjenester følger det med forhold som truer revisors uavhengighet. Blant annet at revisor kan bli økonomisk avhengig av klienten eller at revisor kan ende opp med å ta beslutninger i klientens selskap. På bakgrunn av de gitte forhold var det interessant å undersøke om revisors uavhengighet blir påvirket av rådgivningen han yter. Revisor står i fare for å bli påvirket av rådgivningen dersom rådgivningshonoraret er like stort eller større enn revisjonshonoraret.

Denne studien har derfor hatt som formål svare på følgende problemstilling:

Hvordan er forholdet mellom revisjonshonorar og rådgivningshonorar?

Med utgangspunkt i denne problemstillingen var det også interessant å se på følgende:

- Foreligger det forskjeller mellom små og mellomstore bedrifter og hos selskap av offentlig interesse?
- Foreligger det forholdsmessige forskjeller mellom revisjonsselskapene?

Det ble gjennomført en analyse av revisjons- og rådgivningshonorar blant de 50 utvalgte selskapene. De utvalgte selskapene besto av 25 selskaper av allmenn interesse og 25 selskaper av små og mellomstor størrelse, henholdsvis gruppe «Oslo Børs» og «Rogaland». Analysen resulterte i utarbeidelse av forholdstall og en prosentandel rådgivningshonorar av totalt honorar. Forholdstallet forteller om forholdet mellom rådgivningshonorar og revisjonshonorar. Et

forholdstall på 1 betyr at det er betalt like mye i rådgivningshonorar som i revisjonshonorar. Er forholdstallet under 1, er det betalt mindre i rådgivningshonorar enn i revisjonshonorar, og motsatt dersom forholdstallet er over 1. Teoridelen samt analysen og diskusjonen har forsøkt å belyse temaet for å finne svar på problemstillingen.

Av 50 undersøkte selskaper var det 4 selskaper som hadde forholdstall over 1. Kun ett av disse selskapene tilhørte gruppen «Oslo Børs» som er av allmenn interesse. De resterende tre selskapene tilhørte gruppen «Rogaland» som var en gruppe bestående av hovedsakelig små og mellomstore bedrifter. Forskningen på området kommer som nevnt ovenfor ikke med klare funn. Denne studien bidrar med en bekreftelse på at revisors uavhengighet i stor grad overholdes basert på forholdet mellom revisjons- og rådgivningshonorar.

Det var også interessant å undersøke om det foreligger forskjeller mellom små og mellomstore bedrifter og hos selskaper av offentlig interesse. Funnene i denne studien tilsier at det ikke er store forskjeller mellom små og mellomstore bedrifter og selskaper av offentlig interesse. Det kan derimot tyde på at revisor er mindre streng med regelverket rundt rådgivningshonorar når det kommer til små og mellomstore bedrifter. Derimot er utvalget er for lite til å kunne trekke representative konklusjoner.

Det var også av interesse å se på om det foreligger forholdsmessige forskjeller blant revisjonsselskapene som er tatt med i studien. Her skilte EY og PwC seg ut med å være de to revisjonsselskapene som hadde flest selskap med forholdstall mellom 0,500-0,999. Dette samsvarte med funnet om at EY og PwC sitt forhold mellom revisjonshonorar og totalt rådgivningshonorar var høyere enn for de andre revisjonsselskapene.

Funnene tyder på at rådgivningstjenester er vanlig og at revisor i all hovedsak overholder de lover og regler som gjelder. Resultatene anses som et godt tegn på at lovendringene har klart å stramme inn og kontrollere rådgivningstjenestene som revisor tilbyr, i større grad nå enn før.

7 Litteraturliste

- AF Gruppen. (2018). *Årsrapport 2017*. Hentet fra <https://afgruppen.no/globalassets/investor/arsrapporter/af-gruppen-arsrapport-no2017.pdf>
- Aker. (2018). *Årsrapport 2017*. Hentet fra <https://www.akerasa.com/Investor/Finansielle-og-andre-rapporter/AArsrapporter>
- Aker BP. (2018). *Annual Report 2017*. Hentet fra <https://www.akerbp.com/wp-content/uploads/2018/03/AKERBP-Annual-Report-2017.pdf>
- Aker Solutions. (2018). *Annual Report 2017*. Hentet fra <https://akersolutions.com/globalassets/huginreport/2017/annual-report-2017.pdf>
- Aksjeloven. (1997). Lov om aksjeselskaper (LOV-1997-06-13-44). Hentet fra <https://lovdata.no/NL/lov/1997-06-13-44>
- Andersen, L. T. & Refsnes, B. E. (2006). *Revisors uavhengighet : analyse av revisjons- og rådgivningshonorarer til norske børsnoterte selskaper 2002-2005* (Mastergradsavhandling, Norges Handelshøyskole). Hentet fra <http://hdl.handle.net/11250/167931>
- Angermo, L. P. H. & Lykke, K. E. (2010). Forholdet mellom honorar for tilleggstenester og revisjonshonorar. *Revisjon og regnskap*, 80(4), 48-50.
- Austevoll Seafood Group ASA. (2018). *Årsrapport 2017*. Hentet fra https://www.auss.no/Files/Filer/Auss/pdf/Annual%20report/AUSS-ASA_Arsrapport-2017_NOR.pdf
- Basioudis, I. G., Papakonstantinou, E. & Geiger, M. A. (2008). Audit Fees, Non-Audit Fees and Auditor Going-Concern Reporting Decisions in the United Kingdom. *Abacus*, 44(3), 284-309. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6281.2008.00263.x>
- Bell, T., Bedard, J., Johnstone, K. & Smith, E. (2002). KRisk(SM): A computerized decision aid for client acceptance and continuance risk assessments. *Auditing*, 21(2), 97-113. <https://doi.org/https://doi.org/10.2308/aud.2002.21.2.97>
- Bortolon, P. M., Neto, A. S. & Santos, T. B. (2013). Custos de auditoria e governanca corporativa.(articulo en portugues). *Revista Contabilidade & Financas*, 24(61), 27. <https://doi.org/10.1590/S1519-70772013000100004>
- Craswell, A., Stokes, D. J. & Laughton, J. (2002). Auditor independence and fee dependence. *Journal of Accounting Economics*, 33(2), 253-275. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0165-4101\(02\)00044-7](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0165-4101(02)00044-7)
- DeFond, M. L., Raghunandan, K. & Subramanyam, K. (2002). Do non-audit service fees impair auditor independence? Evidence from going concern audit opinions. *Journal of accounting research*, 40(4), 1247-1274. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1475-679X.00088>
- Den norske Revisorforening. (2018). *Revisors Håndbok 2018*. Bergen: Fagbokforlaget.

- DnB. (2018). *2017 Årsrapport DnB-konsernet*. Hentet fra <https://www.ir.dnb.no/sites/default/files/results/DNB-konsernet%20årsrapport%202017.pdf>
- Eilifsen, A. & Knivsflå, K. (2013). How Increased Regulatory Oversight of Nonaudit Services Affects Investors' Perceptions of Earnings Quality. *Auditing*, 32(1), 85. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1310584>
- Elvestad, K. (2009). Rådgivning og uavhengighet – hva kan revisor bidra med og hva må revisor si nei til? *Praktisk økonomi & finans*, 25(04), 35-43. Hentet fra <http://www.idunn.no/pof/2009/04/art01>
- Entra. (2018). *Årsrapport 2017*. Hentet fra <https://entra.no/uploads/reports/117/entra-arsrapport-2017-no-web-ny.pdf>
- Finanstilsynet. (2003). *Rådgivningsvirksomhet til revisjonsklienter* (Rundskriv 23/2003). Hentet fra <https://www.finanstilsynet.no/nyhetsarkiv/rundskriv/older/radgivningsvirksomhet-til-revisjonsklienter/>
- Finanstilsynet. (2003, 25. juni). Kredittilsynets tematisert syn med revisjonsselskapenes rådgivningsvirksomhet til revisjonsklienter - Det videre arbeid vedrørende regelverket. Hentet fra <https://www.finanstilsynet.no/nyhetsarkiv/brev/older/kredittilsynets-tematisert-syn-med-revisjonsselskapenes-radgivningsvirksomhet-til-revisjonsklienter---det-videre-arbeid-vedrorende-regelverket/>
- Firth, M. (1997). The provision of non-audit services and the pricing of audit fees. *Journal of Business Finance and Accounting*, 24(3), 511-525. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1468-5957.00118>
- Ganesh, M. P. & Allen, R. (2010). Has Sarbanes-Oxley Act curtailed the growth in auditor compensation or just changed its composition? A look at more recent evidence. *International Journal of Disclosure and Governance*, 8(1), 31-42. <https://doi.org/10.1057/jdg.2010.5>
- Ghauri, P. N. & Grønhaug, K. (2010). *Research methods in business studies* (4. utg.). Harlow: Financial Times Prentice Hall.
- Gjensidige Forsikring. (2018). *Årsrapport 2017*. Hentet fra https://www.gjensidige.no/konsern/årsrapport/_attachment/338359?_ts=161a7f31df7
- Gripsrud, G., Olsson, U. H. & Silkoset, R. (2016). *Metode og dataanalyse : beslutningsstøtte for bedrifter ved bruk av JMP, Excel og SPSS* (3. utg. utg.). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Gulden, B. P. (2015). *Den eksterne revisor* (9. utg. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Hope, O.-K. & Langli, J. C. (2010). Auditor independence in a private firm and low litigation risk setting. *The Accounting Review*, 85(2), 573-605. <https://doi.org/https://doi.org/10.2308/accr.2010.85.2.573>
- Johannessen, A., Christoffersen, L. & Tufte, P. A. (2011). *Forskningsmetode for økonomisk-administrative fag* (3. utg. utg.). Oslo: Abstrakt forl.
- Johansen, Ø. K. (2015). *Verdien av tillit - Revisjonens historie*. Oslo: Kagge Forlag AS.
- Johnstone, K. A. & Bedard, J. C. (2003). Risk management in client acceptance decisions. *Accounting Review*, 78(4), 1003. <https://doi.org/10.2308/accr.2003.78.4.1003>

- Kongsberg Gruppen. (2018). *Årsrapport og Bærekraftrapport 2017*. Hentet fra <https://www.kongsberg.com/en/kog/investorrelations/reportsandpresentations/>
- Kvaal, E. (2002). Sammenbruddet i Enron - katastrofe eller økonomisk vanskjøtsel? *Magna*, 2002(5). Hentet fra <https://www.magma.no/sammenbruddet-i-enron-katastrofe-eller-oekonomisk-vanskjoetsel>
- Langli, J. C. & Hope, O.-K. (2009). Er høye honorarer for revisjon og rådgivning en trussel mot uavhengigheten? *Praktisk økonomi & finans*, (04), 55-63.
- Lerøy Seafood Group. (2018). *Annual Report 2017*. Hentet fra <https://www.leroyseafood.com/globalassets/02-documents/english/reports/annual-reports/annual-report-2017>
- Lund, K. (2017). KPMG straffes etter sørafrikansk skandale. Hentet 14.12.2018 fra <https://www.dn.no/utenriks/sor-afrika/jacob-zuma/bell-pottinger/kpmg-straffes-etter-sorafrikansk-skandale/2-1-165081>
- Marine Harvest. (2018). *Integrated Annual Report 2017*. Hentet fra <http://hugin.info/209/R/2177429/840178.pdf>
- Norges Bank. (2018). Valutakurser, årsgjennomsnitt (fra 1960). Hentet fra <https://www.norges-bank.no/Statistikk/Valutakurser/>
- Norsk Hydro. (2018). *Annual Report 2017*. Hentet fra <https://www.hydro.com/en/investor-relations/reports/annual-report-2017/download-center/>
- Norwegian Finans Holding ASA. (2018). *Årsrapport 2017*. Hentet fra <https://www.banknorwegian.se/OmOss/InvestorRelations/GetDocument?id=13544a09-2d89-4981-acf9-23b4f3ed2dc3>
- NOU 1997:9. (1997). *Om revisjon og revisorer*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no>
- NOU 2017:15. (2017). *Revisorloven*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no>
- Olav Thon Eiendomsselskap ASA. (2018). *Årsrapport 2017*. Hentet fra http://www.olt.no/globalassets/arsrapport-2017/pdf-noen/OTE_arsrapport_2017.pdf
- Orkla. (2018). *Årsrapport 2017*. Hentet fra https://aarsrapport2017.orkla.no/assets/orkla/pdfs/2017/no/Orkla%20Annual%20Report%202017%20NO_WEB.pdf
- Oslo Børs. (2018). Største norske selskaper. Hentet fra <https://www.oslobors.no/Oslo-Boers/Statistikk/AArsstatistikk>
- Proff Forvalt. (2018). Utvidet firma- og regnskapsinformasjon, segmentering. Hentet 04.10.2018 fra <https://www.forvalt.no/>
- Regnskapsloven. (1998). Lov om årsregnskap m.v. (LOV-1998-07-17-56). Hentet fra <https://lovdata.no/NL/lov/1998-07-17-56>
- Revisorforskriften. (1999). Forskrift om revisjon og revisorer (FOR-1999-06-25-712). Hentet fra <https://lovdata.no/SF/forskrift/1999-06-25-712>
- Revisorloven. (1999). Lov om revisjon og revisorer (LOV-1999-01-15-2). Hentet fra <https://lovdata.no/NL/lov/1999-01-15-2>
- Rt. 2010 s. 1328. (2010). I *HR-2010-1855-A – Rt-2010-1328*: Norges Høyesterett – Dom. Hentet fra <https://lovdata.no/pro/HRSTR/avgjorelse/hr-2010-1855-a>

- SalMar. (2018). *Årsrapport 2017*. Hentet fra <http://hugin.info/138695/R/2188426/846510.pdf>
- Saunders, M. N. K., Lewis, P. & Thornhill, A. (2012). *Research methods for business students* (6th ed. utg.). Harlow: Pearson.
- Schibsted Media Group. (2018). *Annual Report 2017*. Hentet fra <http://hugin.info/131/R/2183298/843260.pdf>
- Solstad Farstad. (2018). *Annual Report 2017*. Hentet fra https://www.solstad.com/upload_images/A2D251E4E9BE4CA78512EB23EF213D83.pdf
- SpareBank 1 SR-Bank. (2018). *Årsrapport 2017*. Hentet fra https://www.sparebank1.no/nb/sr-bank/om-oss/investor/arsrapport/_jcr_content/par/columns_grid_376763460/column2content/download/file.res/sr-bank-arsrapport-2017.pdf
- Statoil. (2018). *2017 Årsrapport*. Hentet fra <https://www.equinor.com/no/investors.html#annual-reports>
- Storebrand. (2018). *Årsrapport 2017*. Hentet fra https://digital.storebrand.no/2017/wp-content/uploads/2018/03/Storebrand_Aarsrapport_2017_Web-1.pdf
- Telenor. (2018). *Årsrapport 2017*. Hentet fra <https://www.telenor.com/wp-content/uploads/2018/04/PRINT-Årsrapport-2017-Q-6c13bde2be49934df838025c9e42a321.pdf>
- TGS. (2018). *Annual Report 2017*. Hentet fra <https://cdn2.hubspot.net/hubfs/2478981/Financial%20Reports/Annual%20Reports/TGS%202017%20Annual%20Report.pdf>
- Tomra. (2018). *Annual Report 2017*. Hentet fra <https://cdn2.hubspot.net/hubfs/2478981/Financial%20Reports/Annual%20Reports/TGS%202017%20Annual%20Report.pdf>
- Undheim, J. O. (1996). *Innføring i statistikk og metode for samfunnsvitenskapelige fag* (2. utg. utg.). Oslo: Universitetsforl.
- Wallenius Wilhelmsen. (2018). *Annual Report 2017*. Hentet fra <https://annualreport.walleniuswilhelmsen.com/wp-content/uploads/2018/06/WWL-Annual-Report-2017.pdf>
- Yara International. (2018). *Annual Report 2017*. Hentet fra <https://www.yara.com/investor-relations/latest-annual-report/>
- Zhang, Y., Hay, D. & Holm, C. (2016). Non-audit services and auditor independence: Norwegian evidence. *Cogent business & management*, 3(1), 1215223.

8 Vedlegg

8.1 Vedlegg 1 Største norske selskaper etter markedsverdi

EGENKAPITALINSTRUMENTER / EQUITY CAPITAL INSTRUMENTS			
OSLO BØRS OSLO STOCK EXCHANGE			
Største norske selskaper etter markedsverdi 31/12-17 (VPS registert) The largest domestic companies by market value 31/12-17			
Selskap Company	Markedsverdi Market value NOK 1000	Av total Of total %	
Statoil	582 219 008	23,92	1
Telenor	264 106 467	10,85	2
DNB	247 740 307	10,18	3
Norsk Hydro	129 002 043	5,30	4
Yara International	102 921 157	4,23	5
Orkla	88 697 941	3,64	6
Gjensidige Forsikring	77 450 000	3,18	7
Aker BP	72 706 917	2,99	8
Marine Harvest	68 133 321	2,80	9
Schibsted	53 826 841,00	2,21	10
Storebrand	31 296 755	1,29	11
Aker	29 951 710,00	1,23	12
SalMar	27 962 440	1,15	13
Lerøy Seafood Group	26 202 126	1,08	14
Wallenius Wilhelmsen Logistics	25 068 968,00	1,03	15
Entra	22 415 360,00	0,92	16
SpareBank 1 SR-Bank	22 250 344,00	0,91	17
TGS-NOPEC Geophysical Company	19 875 572	0,82	18
Tomra Systems	19 464 640,00	0,80	19
Kongsberg Gruppen	18 120 000,00	0,74	20
Olav Thon Eiendomsselskap	17 350 587,00	0,71	21
Norwegian Finans Holding	17 175 379	0,71	22
Austevoll Seafood	13 835 461,00	0,57	23
AF Gruppen	13 077 794,00	0,54	24
Aker Solutions	12 565 730	0,52	25
sum 1- 5	1 325 988 982	54,48	
sum 1-10	1 686 804 002	69,30	
sum 1-25	2 003 416 868	82,31	
sum 26-50	213 321 814	8,76	
sum 51-	217 301 958	8,93	
Sum all	2 434 040 640	100,00	

8.2 Vedlegg 2 Segmenteringsliste fra Proff Forvalt

Orgnr	Juridisk selskapsnavn	Sum drifts- inntekter 2017	Konsern- regnskap 2017	Revisor 2017	Revisjons- honorar, 2017	Annet revisjons- honorar 2017
923609016	EQUINOR ASA EXXONMOBIL EXPLORATION AND PRODUCTION NORWAY	61 187 000	Ja	KPMG AS	6 100 000	900 000
914048990	AS	31 328 000	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	1 759 000	30 000
927066440	TOTAL E&P NORGE AS	29 705 000	Nei	ERNST & YOUNG AS	2 892 000	314 000
914803802	ESSO NORGE AS	26 675 000	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	752 000	0
914807077	A/S Norske Shell	25 945 000	Nei	ERNST & YOUNG AS	2 000 000	1 000 000
986860045	NORSPAN LNG III AS	22 760 565	Nei	ERNST & YOUNG AS	5 000	0
918110127	CONOCOPHILLIPS SKANDINAVIA AS	21 058 000	Nei	ERNST & YOUNG AS	5 000 000	100 000
990888213	EQUINOR ENERGY AS	20 179 000	Nei	KPMG AS	400 000	400 000
919160675	ENI NORGE AS	15 792 446	Nei	ERNST & YOUNG AS	1 423 000	0
977312043	EQUINOR ANGOLA BLOCK 17 AS	14 553 121	Nei	KPMG AS	409 000	0
866009392	EQUINOR DEZASSETTE AS	10 922 862	Nei	KPMG AS	371 000	0
988400025	OMV (NORGE) AS	10 575 561	Nei	ERNST & YOUNG AS	785 000	1 467 000
983426417	NEPTUNE ENERGY NORGE AS	9 641 000	Nei	ERNST & YOUNG AS	847 000	260 000
977311950	EQUINOR ANGOLA BLOCK 15 AS	9 365 593	Nei	KPMG AS	356 000	0
999241883	AIBEL HOLDING I AS	9 081 000	Ja	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	2 000 000	0
984735227	AIBEL AS	8 412 756	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	1 500 000	26 000
980001482	LYSE AS	7 687 800	Ja	ERNST & YOUNG AS	2 270 000	485 000
975798658	EQUINOR APSHERON AS	7 581 650	Nei	KPMG AS	1 159 000	8 000
926620207	DEA NORGE AS	7 505 509	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	2 100 000	200 000
968360302	SCHLUMBERGER NORGE AS	6 851 404	Nei	ERNST & YOUNG AS	845 000	1 484 000
996739929	SOLVEIG GAS HOLDCO AS	6 315 000	Ja	DELOITTE AS	733 000	962 000
996888177	SOLVEIG GAS NORWAY AS	6 315 000	Nei	DELOITTE AS	594 000	962 000

988044113	SKRETTING AS	6 029 706	Nei	KPMG AS	667 000	166 000
931531573	FOLKE HERMANSEN AS	5 910 129	Ja	DELOITTE AS	2 965 000	1 381 000
989133705	FYRHOLMEN AS	5 910 129	Ja	DELOITTE AS	2 990 000	1 403 000
911178664	DET STAVANGERSKE DAMPSKIBSSELSKAB AS	5 907 605	Ja	DELOITTE AS	2 885 000	1 381 000
931713671	INEOS E&P NORGE AS	5 489 432	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	563 000	92 000
937895321	SPAREBANK 1 SR-BANK ASA	5 320 000	Ja	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	4 079 000	1 610 000
910478656	AHLSSELL NORGE AS	5 205 861	Nei	KPMG AS	944 000	441 000
923622845	ASKO ROGALAND AS	5 068 856	Nei	DELOITTE AS	95 000	0
968967983	HALLIBURTON AS	4 726 000	Nei	KPMG AS	2 000 000	0
897761742	FATLAND AS	4 468 878	Ja	DELOITTE AS	999 000	1 018 000
912849880	FATLAND-HOLDING AS	4 468 878	Ja	DELOITTE AS	1 040 000	1 084 000
920134424	T. LÆRDAL HOLDING AS	3 989 285	Ja	ERNST & YOUNG AS	4 511 000	1 460 000
980353273	BAKER HUGHES NORGE AS	3 983 552	Nei	KPMG AS	681 000	946 000
993787787	REPSOL NORGE AS	3 816 668	Nei	DELOITTE AS	2 470 000	230 000
945883294	SOLSTAD OFFSHORE ASA	3 776 744	Ja	ERNST & YOUNG AS	5 113 000	7 803 000
979484488	LAERDAL MEDICAL AS	3 707 148	Ja	ERNST & YOUNG AS	4 351 000	1 319 000
971195290	EQUINOR ANGOLA BLOCK 31 AS	3 362 737	Nei	KPMG AS	363 000	0
929350685	SEADRILL OFFSHORE AS	204 257	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	16 000	0
993418307	CAIANO AS	3 437 675	Ja	DELOITTE AS	116 000	65 000
980000621	EGERSUND GROUP AS	3 099 771	Ja	IVERSEN REVISJON AS	4 234 000	1 998 000
914135052	HÅBAKKEN AS	3 023 822	Ja	DELOITTE AS	2 238 000	1 065 000
912605302	IKM GRUPPEN AS	3 023 822	Ja	DELOITTE AS	2 238 000	1 065 000
981931734	BR INDUSTRIER AS	3 014 490	Ja	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	2 673 000	1 172 000
936742475	SUBSEA 7 NORWAY AS	2 803 241	Nei	ERNST & YOUNG AS	617 000	551 000
930054968	FATLAND ØLEN AS	2 793 002	Nei	DELOITTE AS	190 000	209 000
996340287	BOREAL HOLDING AS	2 729 553	Ja	ERNST & YOUNG AS	1 423 000	956 000
974498359	JAKOB HATTELAND HOLDING AS	2 658 103	Ja	BDO AS	499 000	193 000
985648085	EQUINOR IN SALAH AS	2 630 825	Nei	KPMG AS	318 000	0
991317155	PGNIG UPSTREAM NORWAY AS	2 605 753	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	371 000	440 000

913139747	SFR HOLDING AS	2 585 960	Ja	DELOITTE AS	1 349 000	0
914309239	JOHS RASMUSSEN AS	2 376 039	Ja	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	1 675 000	1 012 000
891806752	NORDAN GRUPPEN AS	2 375 828	Ja	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	1 619 000	734 000
912546004	KVERNELAND INVESTERING AS	2 357 128	Ja	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	1 066 000	522 000
982715040	HELI-ONE (NORWAY) AS	2 318 845	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	3 526 000	0
988739928	OLAVS HOLDING AS	2 155 629	Ja	ERGA REVISJON AS	719 000	382 000
916193416	STANGELAND GRUPPEN AS	2 155 629	Ja	ERGA REVISJON AS	706 000	374 000
967827363	BRISTOW NORWAY AS	1 929 391	Nei	KPMG AS	1 934 000	0
981940768	NORLED AS	2 093 754	Ja	DELOITTE AS	551 000	87 000
931693670	AKVA GROUP ASA	2 087 910	Ja	KPMG AS	2 632 000	1 715 000
977047684	KVERNELAND BIL AS	2 078 005	Ja	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	776 000	23 000
985648026	EQUINOR IN AMENAS AS	2 052 125	Nei	KPMG AS	340 000	0
991735194	LOTOS EXPLORATION AND PRODUCTION NORGE AS	2 030 172	Nei	ERNST & YOUNG AS	635 000	0
984586612	ALTIBOX AS	2 029 925	Nei	ERNST & YOUNG AS	173 000	0
980335216	LYSE PRODUKSJON AS	2 015 557	Nei	ERNST & YOUNG AS	213 000	69 000
915636756	HAUGALAND KRAFT AS	1 583 561	Ja	DELOITTE AS	540 000	186 000
934361156	ARCHER AS	1 938 396	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	1 018 000	0
914694612	BRØDRENE NORDBØ AS	1 937 131	Ja	RSM NORGE AS	1 016 000	413 000
979488947	GUNNAR NORDBØ AS	1 937 131	Ja	RSM NORGE AS	1 000	0
974414228	CHC HELIKOPTER SERVICE AS	1 916 234	Nei	ERNST & YOUNG AS	666 000	0
913251342	FATLAND JÆREN AS	1 914 616	Nei	DELOITTE AS	160 000	196 000
896235362	WESTCON GROUP AS	1 239 571	Ja	DELOITTE AS	810 000	297 000
996306011	NORSEA GROUP AS	1 846 163	Ja	ERNST & YOUNG AS	3 147 000	1 463 000
980722805	DEEPOCEAN AS	1 796 866	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	1 131 000	610 000
919656301	RISA GRUPPEN AS	1 744 494	Ja	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	1 058 000	967 000
980404129	RISA AS	1 676 385	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	401 000	223 000
996739910	SILEX GAS NORWAY AS	1 581 748	Nei	DELOITTE AS	307 000	37 000
933625583	MØLLER BIL SØR-ROGALAND AS	1 577 840	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	146 000	64 000
935861330	STANGELAND MASKIN AS	1 565 609	Nei	ERGA REVISJON AS	248 000	163 000

912489078	ALTUS INTERVENTION GROUP AS	1 562 691	Ja	DELOITTE AS	1 391 000	1 015 000
912488918	OZ TOPCO AS	1 562 691	Ja	DELOITTE AS	1 848 000	1 306 000
966705175	INTEGRA LEASING AS	1 495 550	Nei	ERNST & YOUNG AS	188 000	108 000
989399071	FAROE PETROLEUM NORGE AS	1 454 905	Nei	ERNST & YOUNG AS	615 000	879 000
927550164	ØLEN BETONG GRUPPEN AS	1 453 986	Ja	DELOITTE AS	1 023 000	428 000
980403815	DEN STOLTE HANE AS	1 433 803	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	436 000	93 000
953685124	ØLEN BETONG AS	1 396 260	Ja	DELOITTE AS	763 000	291 000
980038408	LYSE ELNETT AS	1 375 675	Nei	ERNST & YOUNG AS	203 000	67 000
910310895	FJORD LINE AS	1 359 027	Ja	KPMG AS	1 582 000	771 000
991616012	SKANGAS AS	1 357 020	Nei	PRICEWATERHOUSECOOPERS AS	645 000	155 000
991006494	COSL OFFSHORE MANAGEMENT AS	1 342 490	Nei	DELOITTE AS	0	0
930694533	APPLY SØRKO AS	1 334 483	Nei	DELOITTE AS	655 000	300 000
914749360	KOLUMBUS AS	1 314 485	Nei	DELOITTE AS	185 000	229 000
959518319	JOHANNES ØSTENSJØ DY AS	1 313 230	Ja	ERNST & YOUNG AS	2 131 000	3 161 000
916457103	VERTEKS II AS	1 313 172	Ja	ERNST & YOUNG AS	2 131 000	3 161 000
977311179	PROSAFE OFFSHORE AS	1 307 827	Nei	KPMG AS	138 000	0
977337445	SKANEM AS	1 296 353	Ja	ERNST & YOUNG AS	1 587 000	1 102 000
899271092	MATRE I AS	1 239 571	Ja	DELOITTE AS	867 000	372 000
997807960	COMPETENTIA HOLDING AS	1 070 583	Ja	ERNST & YOUNG AS	435 000	191 000
987991054	TOTAL GASS HANDEL NORGE AS	1 231 364	Nei	ERNST & YOUNG AS	45 000	0

8.3 Vedlegg 3 Utvelgelsesliste «Rogaland»

Nr	Juridisk selskapsnavn	Revisjons- honorar	Andre tjenester	Revisjonsselskap
1	AIBEL HOLDING I AS	2 000 000	-	PwC
2	LYSE AS	22 700 000	486 000	EY
3	SOLVEIG GAS HOLDCO AS	733 000	962 000	Deloitte
4	FOLKE HERMANSEN AS	2 965 000	1 381 000	Deloitte
4	FYRHOLMEN AS	2 990 000	1 403 000	Deloitte
4	DET STAVANGERSKE DAMPSKIBSSELSKAB AS	2 885 000	1 381 000	Deloitte
5	FATLAND AS	999 000	1 018 000	Deloitte
5	FATLAND-HOLDING AS	1 040 000	1 084 000	Deloitte
6	T. LÆRDAL HOLDING AS	4 511 000	1 460 000	EY
7	SOLSTAD OFFSHORE ASA	5 113 000	7 803 000	EY
6	LAERDAL MEDICAL AS	4 351 000	1 319 000	EY
8	CAIANO AS	116 000	65 000	Deloitte
9	EGERSUND GROUP AS	4 234 000	1 998 000	Iversen Revisjon
10	HÅBAKKEN AS	2 238 000	1 065 000	Deloitte
10	IKM GRUPPEN AS	2 238 000	1 065 000	Deloitte
11	BR INDUSTRIER AS	2 673 000	1 172 000	PwC
12	BOREAL HOLDING AS	1 423 000	956 000	EY
13	JAKOB HATTELAND HOLDING AS	499 000	193 000	BDO
14	SFR HOLDING AS	1 349 000	-	Deloitte
15	JOHS RASMUSSEN AS	1 675 000	1 012 000	PwC
15	NORDAN GRUPPEN AS	1 619 000	734 000	PwC
16	BRØDRENE KVERNELAND HOLDING AS	1 066 000	522 000	PwC
17	OLAVS HOLDING AS	719 000	382 000	Erga Revisjon
17	STANGELAND GRUPPEN AS	706 000	374 000	Erga Revisjon
4	NORLED AS	551 000	87 000	Deloitte
18	AKVA GROUP ASA	2 632 000	1 715 000	KPMG
19	KVERNELAND BIL AS	776 000	23 000	PwC
20	HAUGALAND KRAFT AS	540 000	186 000	Deloitte
21	BRØDRENE NORDBØ AS	1 016 000	413 000	RSM NORGE AS
21	GUNNAR NORDBØ AS	1 000	-	RSM NORGE AS
22	WESTCON GROUP AS	810 000	297 000	Deloitte
23	NORSEA GROUP AS	3 147 000	1 463 000	EY
24	RISA GRUPPEN AS	1 058 000	967 000	PwC
25	ALTUS INTERVENTION GROUP AS	1 391 000	1 015 000	Deloitte
25	OZ TOPCO AS	1 848 000	1 306 000	Deloitte

	Morselskap
	Datterselskap
	Aksjonær